בדרכי שלי - לאה ברקוביץ

בס"ד

הקדמה

כבר מזמן רציתי להתחיל לכתוב על השואה ומאוד היה קשה לי, אבל היום החלטתי סופית שאני מוכרחה להשאיר לילדים שלי משהו מהזמנים ההם.

יש לי קושי רב בכך שאני לא זוכרת תאריכים ושמות של מקומות.

קראתי ספר של אמא אחת שהבן שלה ניסה לדובב אותה לכתוב, עד שיום אחד הוא אמר לה: "אני אבוא ואקליט אותך ואת תספרי לי הכל". זה נראה לי יותר קל, כי לספר אני מסוגלת שעות על גבי שעות אבל להקליט את עצמי לבד - לא. אני יכולה לדבר רק בנוכחות מישהו.

עברה שנה מאז קראתי את הספר ועדיין לא התיישבתי לכתוב.
בכל זאת היום יום השואה החלטתי לקחת עט ונייר ולנסות...

הזמן אוזל השנים מתקדמות אין זמן... אני חייבת את זה לילדי ולנכדי.

היום כז' ניסן תשנ"ז, 16 באפריל שנת 1996.

55 שנה מהיום שהלכתי לשואה.

אני זוכרת...

נולדתי בשנת 1927 ברומניה קרוב לעיר צ׳רנוביץ בעיירה זוציקה- ווקה זו בערך נסיעה של 20 דקות לצרנוביץ. שם גרנו עד לשואה. היינו משפחה ובה הורים וששה ילדים: 4 בנות ו- 2 בנים. אני הייתי הבת הרביעית, אחרי הגיעו שני הבנים. שם משפחתי מהבית הוא סורקיס. שם אבי שלמה סורקיס ואמי פרומה שפרוך. שמותיהם של אחי הם: שרה, רחל, פפי, מיכאל ומנחם.

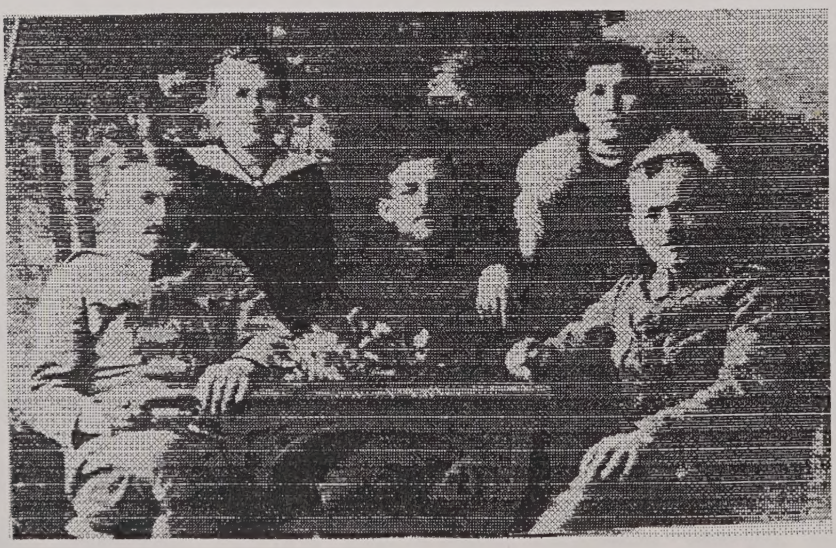

אמא פרומה שפרוך

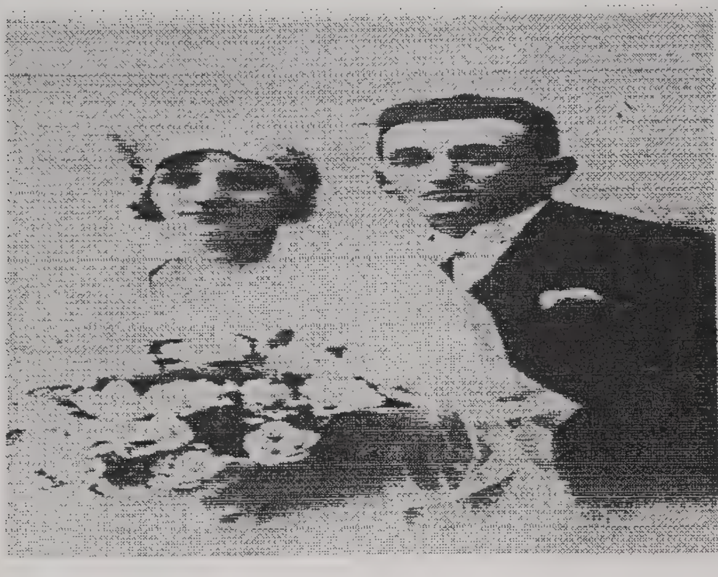

משמאל לימין: שרה רחל מנחם מיכאל פפי ואני

לאבא שלי היו הורים ושני אחים. לסבא קראו זלמן סורקיס, לסבתא חנה סורקיס והאחים מיכאל סורקיס ועוד אח אותו לא הכרנו היות והוא נסע לאמריקה. שמו דויד לייף סורקיס.
מצד אמא היו סבא צבי הרש הכהן

וסבתא גיטל. היו להם שני בנים ושתי בנות, הבן הבכור ברל לייף שפרוך והשני מנחם שפרוך, אמא שלי ומרייסה. הם גרו במרחק של בין 20 ל 30 ק"מ מזוצקה. למקום קראו מיאובה על יד לוקביץ.

הדוד מיכאל וטנטא לייצה

הדוד מיכאל אחיו של אבא היה בעלה של טנטא לייצה. לא היו להם ילדים.

הדוד ברל לייף אחיה של אמי הוא האבא של ללה שאתם מכירים מרחובות. ללה היה אח שבהמשך אני אספר עליו.

האח של אמא מנחם מנדל הוא אביהם של דוניה, סמי, סלי ולולה. אחותה של אמא טנטא מרייסה היא אמה של שושנה.

כולם נספו בשואה חוץ מטנטא לייצה הנמצאת בארץ והדוד מנחם מנדל שנפטר בארץ בשיבה טובה.

סבתא מצד אבא נפטרה בשנת 1938 וסבא נפטר במחנות. הסבא מצד אמא נפטר בשנת 1936 , סבתא גיטל נפטרה בשנת 40.

כל הבנות דודות מכל המשפחה נמצאות בארץ והקימו משפחות משלהן. אלה הפרטים בקצרה על המשפחה הכי קרובה.

לנו לא נשארו תמונות מלפני הגירוש אבל אחי מיכאל השיג בארצות הברית כמה תמונות.

לא היינו משפחה עשירה אבל בבית לא היה חסר כלום. התפרנסנו בקושי אבל בכבוד. אבא ז"ל לא עבד מחוץ לבית אבל עזר לפרנסה בבית כי הייתה לנו מסעדה, והוא עזר הרבה גם במסעדה וגם בגידול הילדים. גיל הילדים היה צפוף מאוד בערך שנה, שנה וחצי בין אחד לשני ולכן היה קשה מאוד. אמא ז"ל עבדה משלוש לפנות בוקר עד מאוחר בלילה כדי להכין למחרת. הילדים שגדלו התחילו לעזור גם בגידול הילדים וגם

לפרנסה. אני זוכרת את עצמי בגיל 12 כבר נסעתי בחשמלית העירה לקניות מימי דברים למסעדה.

הלכנו לבית ספר לא יהודי, היינו מעט יהודים. הייתי תלמידה טובה מאוד אבל בגלל יהדותי לא היה להם נאה לתת לי ציון טוב מאוד אז דרגו אותי שלישית או רביעית בכתה, התגברתי גם על זה. הם התחשבו בנו ולא כתבנו בשבת ולא למדנו בשיעורי הדת שלהם. כל האחיות שלי והאחים שלי למדו באותו בית ספר.

אי אפשר לומר שסבלנו מאוד בגלל יהדותנו. היו לנו חברות טובות והמורים התייחסו אלינו בכבוד.

רק בשנת 1938-9 החמיר המצב עם עלייתם של הגרדיסטים אז התחילו צרות. לא התכוננתי לספר על עצמי בבית אבל בכל זאת מעט מאד על מנת לקבל מושג מאיפה אני באה.

ה מקום בו נולדתי זוצקה היה רחוק מצ'רנוביץ כמו נחלת יצחק מתל אביב. אבל שם הפריד גשר מעבר לנחל פרוט. אני לא יכולה להגיד לכם שהלכנו הרבה להתרחץ בנחל כי לבד לא הרשו לנו ולעתים רחוקות מאוד היה לאמא ז"ל זמן לבוא איתנו.

זה היה חוף משגע ויפה משני עברי הנחל מצד זוצקה ומצד צ'רנוביץ. בגדי הים היו יותר יפים מאשר היום. צ'רנוביץ הייתה עיר עשירה ואלגנטית.

כשאחותי הגדולה שרה ז"ל רצתה בגד חוף (מכנס קצר וחזיה) זה היה סוף העולם. אבא התנגד נורא ונדרשו שכנועים רבים. אפילו ששרה הייתה ה -FAVORITE שלו. היא הייתה אז בת שש-עשרה שבע-עשרה. אצלנו בדרך כלל בגדים תמיד עברו מהגדול לקטן ורק לחגים היו קונים בגדים חדשים לכולם. לי היה מזל שהייתי הרביעית ופתאום צמחתי לגובה והיו צריכים לקנות לי בגדים חדשים. הייתה להם בעיה איתי שהייתי מאוד שובבה וכל הזמן נחבלתי והיו לי פצעים בידיים וברגליים ותמיד אבא חבש לי את הפצעים. אין לנו תמונות מהילדות ולא מההורים. רק אחרי המלחמה קיבלנו תמונה מאמריקה של אמי ז"ל.

אני זוכרת את עצמי מסופרת כמו בן קראו לזה "בובי פריזור" וכמה שביקשתי לגדל שיער לא עזר "מתאים לך ככה" וזהו, אי אפשר היה לשכנע.

פעם שמעתי את אבא אומר שאני שובבה גדולה ולא מגיע לאהוב אותי אבל בשל הזריזות שלי ובגלל האוכל שלי צריך לאהוב אותי. לא עשיתי להם בעיות כמו יתר הילדים.

אני חייבת לספר לכם ילדים קצת על החגים בבית שלנו כמו שאנחנו עכשיו אחרי פסח אז אתחיל עם פסח קודם כל.

בבית שלנו היו הרבה חדרים שני מטבחים אחד לקיץ ואחד לחורף. את העופות לפסח פיטמנו לבד. לא קנינו לא חלב ולא חמאה הכל עשינו בעצמנו. על מנת שהחלב יהיה כשר לפסח נתנו לפרה אוכל כשר לפסח.

שבועיים לפני פסח אמי "נעלמה" לנו, היא היתה במטבח השני והכינה הכל. אחרי פורים כל הילדות הגדולות עזרו "לעשות" פסח בבית וכמובן קודם כל במטבחים ומאז ועד ערב פסח אסור היה לנו להיכנס לשם.
אחרי ששרפו את החמץ רחצו את כל הילדים ואנו לבשנו בגדים נקיים עם סינורים ורק ככה נכנסנו למטבח והתחלנו לעזור לאמא.
כשהגענו היה האוכל מוכן לצהרים. אני זוכרת את הטעם של הלחמניות, הקטנות מתפוח-אדמה מבושל ואפוי בתנור.
אצלנו בבית לא השתמשו בקמח מצה. עד היום אני זוכרת את המראה ואת הטעם. אני מוכרחה לספר לכם איך עשינו קמח תפוחי אדמה אותו שמרנו משנה לשנה. אני זוכרת איזה פטנט שהיה לנו לגרד תפוח אדמה. היה מקל מאלומיניום עם ידית למעלה ועם סגירה למטה היינו משחילים עליו 4-5 תפוחים וסוגרים את הסוגר שלא יפלו מהמקל, על היד התלבשה מגרדת בצורת מברשת של מצחצחי נעליים כזאת עגולה שמשחילים את היד.
האמת שנשארו על המקל חתיכות גדולות של תפוח אדמה אבל הן היו עוברות לפרה. ככה גירדו 4-5 תפוחים בבת אחת. את התפוח-אדמה המגורד היו מסננים ושומרים את המים, שם הקמח היה שוקע ואז היו שוטפים את זה כמה פעמים ומיבשים על מפות לבנות.
לא תאמינו שלפסח השתמשו באלף ביצים וכמה שקי תפוחי-אדמה ואת השאר, תתארו לעצמכם לבד. בשביל לספר את כל מה עשינו בשבעת ימי פסח צריך הרבה מאוד זמן.
משחק האגוזים היה הכי משמח לילדים. קנינו שק אגוזים והיינו משחקים בחוץ עם חברים וגם בבית על קרש. בחוץ היינו עושים בור באדמה ושיחקנו כמו שאתם הילדים שלנו משחקים בגולות. אפשר לכתוב על כך לבד שעות, אבל אני רוצה להתקדם.
אחזור אחורה לפורים, שבוע ואפילו יותר לפני פורים אמא שלי ז"ל אפתה עוגות והרבה זמן לפני זה היו מכינים את האגוזים. גם אז קנו שק ואנחנו הילדים היינו יושבים שעות כדי לפצח את הקליפה ולהכין את האגוזים לטחינה.

אמא שלי ז״ל לא למדה באף מקום לאפות או לבשל אבל היא הייתה מבשלת ואופה את העוגות ואת התבשילים הטובים ביותר.
אני חייבת לעצור ולומר, שבמסעדה שלנו אכלו הרבה מאוד מנהלים מן המפעלים שהיו באזור. הם אכלו כל השנה אבל הכי הם חיכו לחופש שהנשים שלהם נסעו והם יוכלו לאכול כל יום מהתבשילים של אמא שלי.
ושוב לפורים, לילה שלם ארזנו משלוחי מנות והילדים היו מביאים למורים, לחברים, לשכנים, למשפחות נזקקות ולאנשי פוליציה (משטרה מקומית) ,הם חיכו לזה כל השנה.
לספר לכם איך התחפשו אצלנו? אצלנו התחפשו אצל חברים ואז הלכו הביתה. אני תמיד התחפשתי לבן. הייתי באה הביתה בלי מסכה ולא זיהו אותי. תמיד פחדתי ממסכות, כשהייתי ילדה בת 5 אצל סבא וסבתא שם הגויים התחפשו בחג המולד נבהלתי מאד מהמסכות שלהם וכל פעם שראיתי מסכה הייתי נכנסת אל מתחת למיטה. ומאז אני מאוד לא אוהבת מסכות. לא כמו היום שקונים מסכות ותחפושות או שההורים יושבים לילות שלמים כדי להכין תחפושות, אנחנו הכנו הכל לבד בלי שההורים אפילו ידעו למה אנחנו מתחפשים.
כל מה שאני מספרת זכור לי מגיל שאני זוכרת את עצמי 5-12 כי אז כבר התחילו הצרות.
עוד אני חייבת לספר לכם על תשעה באב אצלנו בבית, אמא עמדה במטבח והכינה דלקלח (מעטפת משמרים עם גבינה בתוכו) שנקים (רוגלך עגולים) ואני רואה בעיניים משהו שהיה דומה להרמושקה (אקורדיון) ועוד משהו כמו שאתם רואים אצל התורכים ביפו שמרים ממולאים בגבינה מגולגל כמו שבלול.
מה להגיד לכם, קשה לי לתאר את כל מה שאמא שלי ידעה לעשות. מה שאני יודעת זה אפס קצהו.
הצום הראשון שצמתי היה בגיל אחת-עשרה. הילדים הלכו עם אבא לבית הכנסת וזרקו בונקלך. הבונקלך לא היו כמו פה, אלא זה היה נתפס בשערות ובזקנים. פה אני אפילו לא יודעת באיזה גודל הם.

אפשר לספר עוד ועוד אבל אני אקצר. ספר על האחים והאחיות שלי.

שרה ז"ל אחותי הגדולה היתה הכי אהובה בבית היא הייתה פקחית מאוד, חברמנית ר"סויחרית" ועזרה הרבה מאוד בפרנסה בבית. חוץ מזה היא הייתה האמא השניה לילדים.

אחותי השניה רחל היתה אחרת. היא לא אהבה את המסעדה כי לפעמים היה קורה שאיזה שיכור היה בא והיא הייתה מפחדת ומקבלת מיגרנה. שלחו אותה להרבה זמן לסבא וסבתא ושם היא הלכה לבית ספר. אחותי השלישית פפי אותה פינקו מאוד כי היא לא הייתה גיבורה גדולה. היא נולדה בחודש השביעי להריון, ולכן תמיד דאגו לה הכי הרבה. היא הייתה תמיד מיוחסת מאוד. היא לא אהבה לאכול.

אני הייתי הבת הרביעית , לאה. אני הייתי כמו בן. ידעתי לאכול, לעזור, להשתולל וגם לעשות עבודות חוץ, לדאוג ברפת לאוכל לפרה, לחצר, לגינה ותמיד אהבתי לראות מה שאמא עושה, אטריות בישולים או עוגות.

אני מוכרחה לציין דבר נוסף שפפי תמיד אהבה. היא אהבה שאני אהיה בסביבה שלה כשהיא אוכלת כדי שאקח ממנה קצת מהאוכל וההורים לא יראו.

פפי הייתה הכי מסודרת מכולם. אם הנעליים או הבגדים שלה לא היו במקום היא בכתה. היא הכינה לה את כל הבגדים בערב וחלילה אם מישהו הזיז אותם ממקומם.

האח הבא אחרי הוא מיכאל הוא היה השמחה בבית הבן אחרי ארבע בנות. זה היה חשוב מאוד, כידוע, ואנחנו הבנות אהבנו אותו מאוד מאוד. גם איתו היתה בעיה של אוכל הרבה דברים הוא לא רצה לאכול וזה היה מביא את ה"פיוזים" לאבא.

אחריו בא מנחם. ההבדל ביניהם היה של שנה וחודש. אני זוכרת אפילו את הברית שלו. הוא היה ילד חביב מאוד לכולם וכבר מילדות היו לו ידי זהב. הוא פירק כל דבר וחיבר מחדש. הוא היה בן זקונים של אמא.

אני הייתי הקורבן מאחר והייתי צריכה לשחק איתם וללכת לישון מוקדם היות שהם לא רצו ללכת לישון מבלי שאני אבוא איתם.
לא פעם קיבלתי מכות היות שלא רציתי ללכת לישון כי הרגשתי שאני כבר גדולה. קיבלתי גם מכות בשביל הרבה דברים אחרים: כי לא באתי הביתה כשהיו צריכים ורכבתי על אופניים של בנים וזה היה אסור ועוד מספיק שטויות אחרות ובעיקר לא הייתי כאשר היו צריכים אותי.
תמיד הייתי אצל חברים. תמיד קיבלתי עונשים אבל תמיד קיבלתי אותם בעין יפה כי הייתי שובבה ולקחתי את הכל בקלות.
אנחנו גרנו מול הכנסייה מעבר לכביש. פעם בשנה היו עושים טקס שכל הנוצרים מהסביבה היו באים לכנסיה (בשפה שלהם קראו לזה חרם).
זה היה היום הכי מפרנס. היינו עומדים על יד הבית ומוכרים שתייה, גלידה ממתקים ,לכל ילד היה שולחן עם משהו אחר. עבדנו קשה מאוד באותו יום כי זה היה יום "חם" מאוד ובערב היינו עייפים מאוד והחלטנו פפי אני ועוד שתי חברות ללכת קצת לטייל.
פפי אמרה לנו: תקשרו לי את העיניים ואני אדע לאן אנחנו הולכים. שמענו בקולה וקשרנו לה את העיניים והלכנו. בשביל לבלבל אותה חצינו תעלה לא רחבה אבל בתוך התעלה היה עמוד חשמל מרובע (לא עגול), אנחנו עשינו פסיעה גדולה ועברנו. פפי לא ידעה שיש שם עמוד כי הייתה קשורה בעיניים עשתה פסיעה רגילה ונפלה עם הרגל עליו וקיבלה מכה בעצם הרגל. אל תשאלו, היא קיבלה מכה הגונה, חזרנו הביתה ולא סיפרנו כלום איפה זה קרה. רחצתי לה וקשרתי לה את המקום והלכנו לישון.
למחרת בבוקר זה הפך לדלקת גדולה, היא קיבלה חום והרעלת דם. זה היה סיפור של רופאים רבים ושכיבה במיטה והתעלפויות.
אני לא זוכרת אם בכלל סיפרנו את האמת להורים, אולי לאחותי הגדולה שרה. זה נקרא מעשה קונדס של ילדים. לנו זה עלה ביוקר ויכול היה לעלות גם בחיים.
אני חושבת שזה היה החופש האחרון שלפני הגירוש.
זה ממש תמצית מתמצית שיכולתי להעביר לכם כדי שיהיה לכם מושג.

אני אתחיל עכשיו משנת 40-41. זו היתה סוף התקופה היפה בבית, זה היה בערך כשהייתי בת 12 או 13.

המצב התחיל להיות גרוע גם בבתי הספר וגם ברחובות. הרגשנו שהולך להיות רע מאוד ליהודים, אסרו עלינו לדבר שפה אחרת חוץ מרומנית ואת מי שתפשו מדבר שפה אחרת, הרשיעו.

התחילו לקום מפלגות פשיסטיות שממש עשו צרות ליהודים. מיום ליום נהיה יותר גרוע, התחילו לעצור יהודים ולהגיד שהם קומוניסטים. בחלק זו היתה אמת, אכן היו גם כאלה אבל היו גם אחרים.

ההורים ידעו הרבה יותר אנחנו בתור ילדים לא הבנו, הם קראו עיתונים, כל יום וידעו מה הולך לקרות.

יום בהיר אחד פלשו אלינו הרוסים. את היום הזה לא אשכח לעולם. גרנו ברחוב הראשי ממש. כל הרחוב היה מלא בטנקים בלי סוף. לא היה סנטימטר אחד בלי טנק והרבה מאוד חיילים כמובן רעבים וצמאים.

בשנת 40 אסרו את הדת ברוסיה. וכבר באותו יום שישי היו צריכים להוריד את החלות ואת הפמוטים מהשולחן. למי שראו שיש חלות (להם לא היה לחם) חשבו שהוא מהעשירים (וקראו לו בורשוי) הפחד היה גדול.

כמובן שהיו כאלה ששמחו וזרקו פרחים על הטנקים בלי סוף, אלה כמובן היו הקומוניסטים. אבל גם הם התאכזבו כי הרוסים לא רצו אותם ושלחו אותם לבתי כלא. היו לרוסים טענות לקומוניסטים שאם הייתם כאלה נאמנים לנו, למה לא באתם לרוסיה?

לנו הרי הייתה מסעדה והתחילו לבוא לאכול ולשתות ולא ידעו שובע. אבל לשלם, אל תשאלו צרות צרורות.

פחדנו להגיד מילה כי אחר כך הם עשו רשימה ולקחו את כל העשירים לסיביר. היו משפחות שהיו להם מחסני עץ ובתי חרושת ותכף הם לקחו את זה ואסור היה לבעלים להיכנס. הם לקחו דירות בלי לשאול שאלות וככה סבלנו מהם. אם אני לא טועה זה לקח שנה. כל בוקר קמנו ועוד

משפחות חסרו בעיירה שלנו שהרוסים לקחו אותם בלי דיבורים ובלי שאלות. בבית ספר כל אחד נשאר באותה כיתה. התחילו ללמד רוסית ובאו מורים ומורות מרוסיה.

בבית הספר התחילו להכריח אותנו לכתוב בשבת ואסור היה להזכיר בכלל שאנחנו דתיים.

היינו עושים שיעורים בליל שבת כשההורים הלכו לישון. מה שהעיניים לא רואות הלב כואב פחות.

דבר אחד אני מוכרחה לציין לטובה, זה היה הדבר היחידי הטוב, למדנו כפול ממה שהרומנים לימדו אותנו קודם. יום ארוך לפחות עד 5-6 בערב. דחסו בנו חומר בלי סוף ממש למידה אינטנסיבית. חוץ מזה היו לנו כל מיני פעולות חברתיות.

לא סתם רבים מהעולים הרוסים של היום משכילים. קודם כל הלימודים הם חינם ומשקיעים הרבה מאוד, גם אירועי התרבות הם בזיל הזול. שם הצגות, קולנוע, תערוכות כמעט חינם. עם האוכל היה קשה מאוד אבל תרבות-מעל הכול.

קיבלנו הרבה מאוד בשנה הזאת זו היתה ממש מהפכה בלימודים.

הפחד ממה שצופן לנו המחר, מי הבא בתור לסיביר, היה בלתי אפשרי. מצאו רשימות שמראות שגם אנחנו היינו ברשימה רק שהם לא הספיקו. אף פעם אי אפשר לדעת, אולי ההורים היו שורדים שם, אולי אחוז אחד מכל היהודים היה נשאר בחיים.

אני שוב אקצר ואגיע לפלישת הרומנים בחזרה. אנחנו הילדים לא הבנו הרבה וחשבנו שטוב לנו עם הרוסים. למדנו יפה בבית הספר וגם היו הרבה פעילויות, כתבנו עיתון של בית הספר, וכו'. אבל ההורים התגודדו עם שכנים ואז ראינו והבנו שמשהו הולך להתרחש. אני זוכרת שהתחילו לקנות הרבה אוכל והכל נערם במרתף. אני זוכרת כמו היום, שאף פעם לא קנינו חמאה במחלבה ופתאום קנו כמויות אדירות של חמאה. הרתיחו את החמאה ומילאו כדים שלמים של חמאה. אתם זוכרים את הכדים שפעם חילקו חלב, כאלה כדים.

מפירות עשו הרבה ריבות ואת כל הדברים האלה עשו בסתר. גם ירקות אספו בתוך המרתפים. אני מוכרחה להסביר לכם איך שמרו צנון, פטרוזיליה, גזר, שורש, סלק וכו' הרי פעם לא היו מקררים. במרתף היו אצטבאות ועל האצטבאות מילאו בגובה של עשרים סמ' או יותר חול. בתוך החול דחסו את כל הירקות ואז זה יכול היה לעמוד אפילו שנה שלמה.

התחילו גם לארוז בגדים וחפצים יקרי ערך והחביאו אותם במרתף ובעליית הגג. את כל זה עשו ההורים רק בלילות בלי שאנחנו נדע זאת, אולי רק האחות הגדולה הוכנסה בסוד העניינים. אנחנו לא הרגשנו כלום ולא ידענו. שיחקנו, אכלנו, שתינו בלי להבין מה קורה. עד שלילה אחד שמענו פתאום רעשים ברחוב כמו באותו יום שהרוסים הגיעו. ובנוסף שמענו התפוצצויות ואש מסביב.

אחותי רחל ואני ישנו אצל שכנים ממול באותו לילה כי האבא שלהם והבן הגדול לא היו בבית. התעוררנו מהרעש ורצינו לרוץ הביתה אבל החיילים לא הרשו לנו לעבור את הכביש. באיזשהו שלב התגנבנו לפינה אחרת והגענו הביתה.

ובבית שיא הפעילות בהסתרת דברים. במשך הערבים האלה ההורים שלי ישבו לילות שלמים ותפרו תרמילים לילדים לכל ילד בגודל שלו.

היום קשה לי לתאר איך ההורים ידעו כל כך הרבה. עד כדי כך ידעו שמתקרב האסון הזה שהכינו תרמילים לכל ילד. אני מוכרחה פה להקדים ולספר משהו בקשר לתרמילים.

כשבא הרגע שבו היינו צריכים לעזוב, כל ילד קיבל את הדברים שהוא צריך בתרמיל שלו. בשנים האחרונות כשאני חלמתי על השואה וידעתי שיש לי כבר ילדים בחלום ורציתי לארוז אותם אז לא הייתי מסוגלת לעשות מה שההורים שלי עשו. התעוררתי בסיוט כזה שלקח לי הרבה זמן להתאושש ממנו אין מילים בפי לתאר את ההערכה שלי להורי.

אני רוצה לחזור להתפוצצויות והשרפות של אותו לילה. האש התחילה להתקרב לבית. לא רחוק מהבית היו מתקנים גדולים עם בנזין. הם פוצצו אותם והאש התחילה להתפשט ולהתקרב. אבא הוציא אותנו במהירות

מהבית לכיוון אחר מהאש והוא, מסכן, רץ לרפת לשחרר את הפרה. אני זוכרת איך שהגבות שלו נשרפו מהאש הוא ממש סיכן את עצמו.

הם גם פוצצו את הגשר על הנהר פרוט שקישר את העיירה עם צ׳רנוביץ כדי שהצבא הרומני לא יוכל לרדוף אחריהם.

כל מה שרק יכלו לקחו איתם ומה שלא הם הרסו, כמובן שהקומוניסטים רצו אחריהם והם לא רצו לקחת אותם. הם הקומוניסטים היו הקורבנות הראשונים כשהרומנים חזרו. הגויים מהסביבה הלשינו עליהם שהם כל כך שמחו עם בוא הצבא הרוסי.

היהודים לא ידעו מה לעשות. הם התגודדו משפחות משפחות ביחד בבתיהם וחיכו. אבל אנחנו לא, אנחנו סגרנו את השער החיצוני וישבנו כולנו בבית לא יודעים מה מחכה לנו. ב- 24 שעות הראשונות לשובם של הרומנים הם נכנסו לבתים ששם היו יותר ממשפחה אחת ופשוט ירו בהם. אני זוכרת שהשער שלנו היה נעול אבל בכל אופן אחד השכנים בא לספר לנו מה קורה.

הוא סיפר על משפחת מינסטר שהם קרובים של הדוד של שוש (אח של אבא שלה) להם היה בן יחיד בן 9 שהוא היה חבר של מיכאל ומנחם והוא היה בן-בית אצלנו. הילד הזה אף פעם לא פחד מכלום. אמא שלי אהבה אותו מאוד.

כשהרומנים נכנסו הדוד שלו רץ למחסן העץ שלו שהרוסים לקחו לו והילד רץ אחריו. חייל רומני ירה בשניהם.

לא סיפרנו לאמא שלי כל הדרך למחנות ובמחנות אנחנו לא רצינו לצער אותה עד שהיא שמעה ממישהו אחר.

אני זוכרת כמו היום בכיתה ה׳ שסרגתי אפודות לאחים שלי וגם לו. כשאמא שלי הייתה חוזרת מצ׳רנוביץ בערב היה הוא הולך לקראתה לחשמלית כדי שלא תלך לבד.

את הילד, ההורים קברו בחצר הבית שלהם. זה נודע לנו עוד באותו יום. למחרת באו מהמשטרה (ז׳נדרמריה) אלינו הביתה לקחת את ההורים לחפור שוחות. בשל היכרותנו שכנענו אותם שרחל ואני נלך לחפור שוחות במקומם כל יום.

שכחתי לציין שכל היהודים ידעו מה הולך בעולם מה עושים ליהודים אבל כל אחד חשב בלבו אצלנו זה לא יהיה.
מפולניה התחילו לברוח ועברו דרך הרחוב שלנו שהיה רחוב ראשי, מכוניות במאות ובאלפים ולא רק יהודים גם גויים. ואנחנו היינו הולכים ומציעים להם שתייה. למדתי להגיד להם בפולנית אם הם רוצים לשתות מים (פרושע פני חצה וואדרע?).
אז עוד יכולנו לברוח לפחות עד לצ׳רנוביץ ועם כסף אפשר היה לעשות הכל עם המשטרה לפני הפלישה.
אבל ההורים חשבו אחרת. למרות שראו את המצב שחור כפי שהוא, לא יכלו להאמין שתוך כמה ימים יגרשו גם אותנו מהבתים.

איך התחיל הגירוש שלנו? בלילה קיבלנו פקודה לעזוב את הבית ודבר ראשון ללכת לבית הספר שבו למדנו כל היהודים מהעיירה. אפשר היה לקחת את המינימום, מה שכל אחד יכול לקחת איתו ולפנות את הבית. כשהגענו לבית ספר דבר ראשון ,מה שהיה נורא בשבילנו, העמידו את כל הגברים לחוד. פרסנו על הרצפה בבית הספר את מה שהיה לנו וככה ישנו.
למחרת היום כבר הוציאו את הגברים לחפירה בשדות ואת הנשים והנערות לבער את הקוצים בשדות כדי שהפרות יוכלו לאכול באין מפריע.
הוצמדה לנו שמירה וזאת היתה ראשית ההשפלה לכולנו. כל התלמידים מבית הספר הכירו אותנו והסתכלו עלינו בלי לומר מילה כאילו לא הכירו אותנו.
עכשיו אני יכולה להיזכר שזה למעשה היה בחופש הגדול שבית הספר היה ריק מתלמידים. גם השרת של הבית ספר וגם כל הסגל עשו עצמם שאינם מכירים אותנו.
יום אחד, אחד מהשומרים התחיל עם אחותי הגדולה שרה, זה היה מסוכן. אני לא יודעת איך בדרך נס היא יצאה ממנו בלי פגע. הוא רצה

להשוויץ לפני החברים שלו. הם היו מסוגלים לירות ברגליים או סתם ללא מטרה.
ההורים התחילו לדאוג מאוד על שהאוכל אוזל ועל השינה על הרצפה. הם דיברו עם איש מהמשטרה שהכיר אותנו טוב מאוד עוד מלפני המלחמה וכמובן הם הבטיחו לו מספיק... והוא לקח את אבא בלילה הביתה כדי להביא כל מיני דברים כגון: כלי מיטה, אוכל ועוד.
אחרי כמה ימים באה הפקודה לעזוב את בית ספר. רק לזקנים ולכמה ילדים וחולים נתנו לנסוע בעגלה.
עכשיו ראינו כמה היה חשוב שהתרמילים היו בגודל המתאים ואפשר לשים אותם על הגב וללכת. היינו מאות אנשים כל היהודים מהעיירה והתחלנו ללכת.
למזלנו ערב קודם מישהו לחש להורים שעומדים לעזוב אז אמא עוד הספיקה להכין אוכל וכמה לחמים.
הלכנו כל היום בלי שמישהו ייתן לנו קצת מים וזה עוד היה בעיירה שלנו. כל הגויים עמדו והסתכלו. כנראה שלא היתה להם תוכנית מוכנה שאכן אחרי כמה שעות הליכה חזרנו בחזרה ועברנו את בית הספר ואני רצתי לבית ספר לקחת משהו מהדברים שלנו. השרתת לא רצתה לתת לי, כאילו היא לא מכירה אותי, ואפילו לא נתנה לי כוס מים. ככה המשכנו עוד בערך 20 קילומטר והגענו ללוז'ן.
שם שוב הפרידו בינינו, כל הגברים לחוד וכל האימהות עם ילדיהן, לחוד. צפיפות של 50-60 איש בחדר..
את כל התרמילים הכריחו אותנו להשאיר בתוך העגלות, בלילה באה המשטרה והתחילה לצעוק ולהרביץ לאסוף את כל התכשיטים ולבדוק אצל כל אחד בנפרד אם לא החביא משהו. כל אחד היה צריך להוריד הכל מהיד ולתת להם.
אמא ז"ל החביאה עוד משהו שזה הציל אותנו אחר כך היא הסתכנה בכך מאוד. לאבי ז"ל היה שעון יפה מאוד עוד מההורים שלו והוא לא יכול היה להיפרד ממנו אז הוא החביא אותו בתוך הנעליים ואמא שלי התחננה שהוא ימסור את השעון כי היא פחדה שיירו בו.

בבוקר קמנו והלכנו לתרמילים שלנו שהשארנו. כל התרמילים היו פרומים והם הוציא את כל האוכל וכל מה שמצא חן בעיניהם.
תארו לעצמכם שכבר ביום הראשון לא היינו בני אדם אלא חיות. ואז כבר לא היה לנו מה לשתות ומה לאכול, הורים + שישה ילדים בלי אוכל ובלי מים. פה למעשה התחיל הגירוש.

מהמקום הזה הלכנו יום יום, מאות אנשים הלכנו דרך שדות ולא דרך הכפרים. תארו לכם לאבא שלי היתה אסטמה ופחדנו פחד מוות שהוא לא יוכל ללכת אבל כנראה שהאוויר הפתוח עזר לו.
היו לנו שכנים בשם גוטסמן אתם מכירים את אמא של מינה, כל השנים היא שכבה חולה במיטה וכשהיו השרפות הרחיקו אותה מהבית בידיים. כשהתחילו ללכת ולא היתה ברירה אז קודם היא הייתה על עגלה עם כל החולים ולאחר מכן היא התחילה ללכת. זה נקרא נס הישרדות.
לימים היא נפטרה בארץ בשיבה טובה. החתן שלה נפטר מספר שנים לפניה.
אנחנו הילדים היינו מתגנבים דרך השדות בין הגויים שעבדו בשדה ושנתנו לנו כמה פרוסות לחם שלקחו איתם לשדה לכל היום.
היינו חוזרים בגניבה ומחלקים. לא רק בין בני משפחה שלי אלא גם לשכנים שהיו איתנו כי הם היו כולם מבוגרים והיתה סכנה שיירו בהם. לכל אחד ביס או שניים.
אבא ז"ל תמיד היה אומר: יְלדים, אנחנו צריכים תמיד להיות בהתחלת השורה. היינו מגיעים ראשונים ומספיקים לנוח עד שכל השיירה הגיעה. נתנו לנו לנוח שעה, שעה וחצי ובמשך הימים התחלנו ללמוד איך לשרוד. היינו מוצצים את הגבעולים של התירס הצעיר, פשוט קטפנו ומצצנו את המיץ. וכרגיל כל יום רצנו בין השדות לבקש פרוסת לחם.
לילדים לא שמו לב כל כך אבל אם מבוגר יצא הצידה מהשורה אז פשוט ירו בו. אני לא זוכרת תאריכים אבל זה היה בחופש הגדול. אצלנו בקיץ שם גם ירד גשם. ומה אתם חושבים ילדים, שתינו מי גשם.

הסתובבו שם פרות ועשו חורים באדמה עם הרגליים ושם בחורים נקוו מים ומהם שתינו. חוץ מזה שתינו גם מתעלות בצידי הכביש ששם נאגרו מי הגשמים. כל זה התרחש ביום הראשון או השני לגירושנו מבית מלא כל טוב. כבר אז שתינו מתעלות.

אני חייבת להוסיף פה משפט שאולי תאמרו שזה פוליטי אבל לא איכפת לי. כשהיהודים יפי הנפש משווים אותנו לנאצים שכאילו אנחנו עושים לערבים מה שעשו לנו זה הדבר השפל ביותר שיכול להיאמר.

אני חוזרת לסיפור שלי, מהשתייה הזאת התחילו לחלות ילדים ומבוגרים, אנשים התחילו למות בדרך. כך עבר יום אחרי יום.
מידי פעם היו שוב אוספים אותנו בקסרקטינים (מבנים צבאיים). מרביצים ושוב עושים חיפושים על גופנו. אבי החליט שלא לשמור יותר על השעון הוא הוציא אותו והניחו על הרצפה, דרך עליו ומעך אותו כדי שזה לא יגיע לידיהם. הם המשיכו לחפש אולי נשאר איזשהו תכשיט שהוסתר.
ככה הגענו עד לנחל ניעסטר ושם אמרו לשבת ולנוח. ישבנו וישבנו ואז הבנו שנרקמת איזו שהיא תוכנית לגבינו. אחר כך נודע לנו שהתוכנית שלהם הייתה לירות בנו ולזרוק אותנו למים. בזמן שישבנו ראינו הרבה גופות צפות על המים. ראינו מכונות ירייה והרבה צבא. קודם לא הבנו אבל כשראינו שכל כך הרבה גופות צפות הבנו שגם אנחנו בדרך.
אולי ההורים ידעו אבל אנחנו הילדים לא ידענו. ככה ישבנו כל הלילה אני זוכרת את הפנים הקודרים של ההורים שלנו, קשה לתאר את הלילה הזה.
עם שחר הגיעה פקודה אחרת ויותר מאוחר לקחו אותנו הלאה. התחלנו שוב ללכת ושם הצטרפו לשיירה שלנו עוד אלפי אנשים מבסרביה ומהסביבה. נוצר נחשול של אנשים, הורים עם ילדים על הידיים, הורים עייפים ההולכים בלי סוף, ניזונים כל הזמן מתירס ומעלים אחרים ומפרוסות הלחם שהילדים אספו.

לאט לאט התחלנו להבין שזה לא יום ולא יומיים. היו הזדמנויות שעברנו עיירה או כפר ומישהו מאתנו רץ לגוי וקנה בעד איזה בגד או תכשיט קצת קמח, תירס או פרוסת לחם.

אני הייתי זאת שתמיד דאגה לאסוף שבבי עץ וכל מה שבא ליד. מצאתי איזה פח בדרך ודחסתי בתוכו את העצים וככה סחבתי איתי עד שהגענו לאיזה מקום שנתנו לנו אפשרות מנוחה, וכמו שאמרתי כבר תמיד היינו בין הראשונים. מידי פעם הם גם לקחו אותנו לנחל שנוכל לשתות ואז לקחנו מים ואבי ז"ל הבעיר מדורה ועם המים האלה ועם הקמח תירס עשינו מרק הנקרא צ'ער שהיום אפילו לכלב או לחתול לא נותנים "מאכל" כזה.

המחזה הזה שכל האנשים נכנסים לנחל כדי לשתות מים וממלאים פחיות, ניתן לראות רק בסרטים של עלובי חיים.

תמיד ביקשתי מכם ילדים שתראו סרטים על עלובים כאלה ,ככה תוכלו לראות אותי. אבל יש רק הבדל קטן שהם רק עלובים ואנחנו היינו גם עלובים וגם נרדפים.

משם המשכנו עד שהגענו למקום שקראנו לו בית קברות חי, למקום קראו ידניץ זאת היתה עיירה שחיו בה גם יהודים מקומיים ואנחנו האלפים הגענו וסידרו אותנו בקסרקטינים, בבתי ספר, בבתים פרטיים. הרבה מאוד משפחות בחדר אחד. הרבה אנשים התחילו למות מכל מיני מחלות ומרעב. אנחנו היינו הולכים לעבוד בשדות והיינו מקבלים קמח תירס, תפוחי אדמה ורק מלח היה חסר לנו.

מצאנו שם במקרה קרוב משפחה, בן של אח של סבא שלי ששמו היה ליבול. הוא כבר היה בלי הורים והגיע לשם עוד לפנינו. ליבול עבד אצל אנשי ביטחון, והוא נתן לנו קצת מלח.

אני לא יודעת כמה זמן היינו שם אבל אני זוכרת שבדיוק ביום כיפור הכריחו אותנו לעזוב את העיירה. בן המשפחה הזה לא רצה ללכת, הוא אמר: היום יום כיפור ואפילו שיהרגו אותי אני לא זז מכאן. יותר לא שמענו ממנו והוא כבר היה תשוש מאוד ופשוט לא רצה לחיות יותר. אבל להורים שלי עם ששת הילדים לא היתה ברירה.

אני זוכרת איך צעדנו כשהגברים התפללו בשקט ובכו, היה זה מראה מצער ועצוב. שוב עברנו דרך שדות ודרך מערות. כל יום אסונות נוספים, יורים פה יורים שם, קוברים את מי שלא יכול יותר ללכת. ההורים שלי מתחלפים ולוקחים את הבנים על הכתפיים כשהם כבר באפיסת כוחות. עד שיום אחד, הגענו לעיירה בשם מוגילוב.

אני נזכרת כשצעדנו ונשארנו ללון באיזה לילה בשדה, היינו הרבה מאוד אנשים וכל אחד עם משפחתו מצטופף ככל האפשר. אני התעוררתי בלילה ומאוד רציתי פיפי. קמתי והתחלתי לצעוד למקום שאנשים לא יראו אותי, וכשרציתי לחזור לא ידעתי איפה אני והלכתי לאיבוד. החלטתי במקום להסתובב, לשכב ליד מישהו עד שיהיה אור. ההורים התעוררו וראו שאני לא איתם התחילו לצעוק ולחפש אותי, בעודם מתעסקים עם פפי שבלילה נכנס לאוזן שלה ג'וק קטן. זו לא היתה נמלה ולא זבוב אבל משהו מאורך וזוחל. היא התחילה לצרוח והם חיפשו את הרופא של השכונה, והוא אמר שיש להכניס מים לאוזן ואז הג'וק יצא. וככה זה באמת היה. בינתיים גם אני הגעתי ונרגעו הרוחות.

כשהגענו למוגילוב הכניסו אותנו שוב למבני צבא ולבתים. פגשנו שם אנשים שהכרנו מזמן. הם הגיעו לשם עוד לפנינו. ושוב התחילו להתארגן לדאוג למשהו לאכול. כל פעם אמא שלי מצאה עוד דבר בעל ערך שאפשר למכור או לקבל תמורתו קצת אוכל. גם לשכנים שלנו היה קצת לחם ואנחנו הילדים הוספנו פרוסת לחם והתחלקנו אתם גם הם נתנו לנו ממה שהם שקנו .

ושוב פחדים גדולים שלא יודעים מי נשאר ואת מי לוקחים הלאה. וכל יום יש מתים והרוגים. ואני תמיד שואלת איך אנחנו שרדנו ואיך אנחנו נשארנו בחיים, דבר אחד החזיק אותנו היה זה הקשר המשפחתי החזק והעובדה שלא היינו מפונקים בבית. למשל היינו רגילים לעבוד ולאכול מה שיש. פפי, שבבית כמעט לא אכלה והיתה איתה מלחמה בכל ארוחה, לא שמענו ממנה ציוץ בדרך. היא אכלה מה שהיה.

לי שהייתי בבית אכלנית טובה מאוד אימי ז"ל תמיד דאגה לתת יותר מכל אחד. אני הייתי בנויה ככה שידעתי לעבוד טוב ולאכול טוב.

עד היום אני לא יודעת למה, אבל חלק מהאנשים היו צריכים לעזוב את העיירה ואנחנו היינו בין אלה שהיו צריכים להתפנות. כבר הצלחנו להתארגן קצת והרווחנו כמה תפוחים וכמה פרוסות לחם. האחיות הגדולות עבדו ואחר כך התחלקנו עם כולם.

אבל שוב צעדת מוות ואני לא יודעת לאן ולכמה זמן אבל אני יודעת שהתחיל החורף.

הביאו אותנו לאיזה קולחוז אני חושבת שלפי המושגים של היום היו אלה רפתות גדולות אליהם נכנסנו. היה קר מאוד, נתנו לנו קצת קש ועל זה נשכבנו. כל בוקר היו עשרות אנשים מתים. התעוררתי בבוקר והסתכלתי מסביבי והרגשתי שהתחממתי ליד מישהו. מסביבי היו רק אנשים מתים. ההורים שלי לא ידעו את נפשם והם ראו שמפה אנחנו לא נצא חיים.

פה כבר לא היתה עלינו שמירה, אנשים גדולים עם קצת כוח קמו והלכו לעיירה בשם ברשד ושם השתקמו. אנחנו לא יכולנו כי אבא ז"ל לא יכול היה כבר ללכת וגם אחיותיי שרה ורחל היו חולות.

אמא שלי החליטה לקחת את שני הבנים העירה, כדי שלפחות הם יישארו בחיים כדי לומר קדיש.

אחי הגדול מיכאל לא כל כך רצה ללכת. הוא נתן את הנעלים שלו לאמא שלי ואמא לקחה את מנחם על כתפיה והתחילה לצעוד. נראה לי שמיכאל כן התחיל ללכת ואחר כך חזר. היא צעדה וביקשה מגויים לקחתם על עגלות וככה הגיעה לעיירה.

כבר היה אז קר מאוד אני זוכרת בערך 30 מעלות מתחת לאפס.

בעיירה היא התעניינה איפה גר הרב מז'צקה. היא נכנסה עם מנחם לרב ואמרה לו: אנחנו עומדים למות כולנו ואני מבקשת ממך שתשמור לי על הילד שיישאר בחיים.

לרב הזה היו הרבה אנשים שכל אחד חשב ששם שאצלו הם ישרדו, אבל מתו יום יום וגם שם לא שרדו. אם אגיד לכם שאנשים אכלו כינים, תאמינו לי? אני בטוחה שלא, כי גם אני לא מאמינה אבל זו אמת. אנשים יצאו מדעתם מרעב והתחילו לאכול כינים.

בינתיים פה אצלנו מחמיר מצבה של ר'זחל אחותי ואנחנו שואלים את אבא עוד כמה זמן היא תחיה ואבא אומר שאין מה לעשות רק שאמא תספיק להגיע.
שם מי שמת, למשפחתו לא היתה זכות לקחת את המעיל או מה שהוא לבש, זה היה שייך לקברנים! אחותי אמרה לנו: תורידו ממני את המעיל שיישאר לילד אחר כי אני במילא הולכת למות.
אנחנו יושבים לידה ומתפללים שתחזיק מעמד עד שאמא תבוא. למחרת אמי חזרה ואיך שנכנסה לרפת אמרנו לה: אמא ר'זחל עומדת למות. לא! אני לא אתן לה למות, אמרה אמא ונשכבה עליה והתחילה להנשים אותה ולחמם אותה עד שהחזירה אותה לחיים.
אני ממשיכה, אמי הלכה ברגל ואחי על גבה כשהנעליים קטנות עליה ואצבעות הרגליים קפואות מהקור אך היא לא שמה לב אל עצמה וניגשה מיד להציל את אחותי.
היא לא נרגעה ואמרה: ילדים אין מה לעשות אנחנו חייבים לברוח העירה.
היא הלכה לכפר ופגשה איזה גוי והבטיחה לו טבעת שעוד נשארה לה ואת המעיל הגדול של אבא וגם כמה רובלים שהרבי נתן לה כדי שהגוי ייקח אותנו בעגלה העירה.
התחלנו להוציא את כולם על הידיים כדי להביא אותם לעגלה כי הם היו כל כך חולים ולא יכלו ללכת. אם תשאלו אותי מה אכלנו ואיך שרדנו ברפת שם אז, אני לא יודעת.
בימים הראשונים הלכנו לעיירה ועבדנו קצת אבל כולם התחילו לחלות וזה היה כבר באמת הסוף. כל הדרך כולם כל כך נאנחו שממש אי אפשר היה לשמוע זאת. פשוט הובלנו כמה גופות כמעט חסרות חיים.

אני חוזרת אחורה. בכפר 20 ק"מ בערך מצ'רנוביץ גרו סבא וסבתא ואח מצד אבא וסבתא ואחות ושני אחים מצד אמא. הם גרו במרחק של בערך 3 ק"מ האחד מהשני. כולם הובלו ברגל מהעיירה הזאת ורק דודה מריסה שהייתה בהריון הייתה על העגלה. היא התחננה שיעלו את דוד ברל על העגלה והוא לא רצה. הוא אמר שהוא ילך כמו כולם אבל הוא נפטר מיד אחרי שיצא מביתו כי לא יכול היה ללכת ואם אני לא טועה הרגו אותו במכות.

מכל המשפחה שלו זכיתי להכיר רק שתי בנות שגרו בארץ, עוד כמה נכדים, ובת אחת בקנדה שהיא הייתה צדקת גדולה, היתה לה שם מכולת וכשמישהו קנה אצלה ביצים אז היא הייתה שמה מתחת לביצה כמה סנטים שאולי מישהו יצטרך לזרוק את הביצה בשל איכותה.

היא בעצמה חיה בדוחק רב. אבל היא אספה כסף וקנתה שם אוטו מגן דוד אדום והביאה אותו לארץ-ישראל.

כהוקרה הביאו אותה לקבורה לארץ ישראל בכפר סבא ובלוויה שלה אני הייתי.

הם הגיעו לצ'רנוביץ שם קיבלו דירות וגרו עד לגירוש. יום אחד התחילו לחלק את צ'רנוביץ לחלקים ולגרש אותם למחנות.

עם כסף אפשר היה להתגנב לצד השני של העיר אבל הסבא שלי אמר ככה: שלמה (זאת אומרת אבא שלי שהוא הבן שלו) ייצא עם ששת הילדים, אם נפגוש אותם נעזור להם אם יהיה להם רע ,אם יהיה להם טוב אז גם לנו יהיה טוב.

הם לא רצו בעד כסף לעבור לצד השני של צ'רנוביץ כדי להתחמק.

הם גורשו מצ'רנוביץ אֹבל לא בְּרגל כמונו, הם נסעו ברכבות לברשד ויכלו לקחת אתם מה שהם רוצים כגון: כסף, אוכל, כלי מיטה וכל מה שהם יכלו לסחוב. למזלנו היה זה לברשד.

הדוד שלי, דבר ראשון שהוא הגיע לברשד, התחיל לשאול מאיפה היהודים שהוא פגש ואמרו לו מז'וצקה.

הוא שאל אם הם יודעים איפה משפחת סורקיס ואמרו לו שלא רחוק מפה גר הרבי של ז'וצקה ואולי הוא יודע. הוא הלך מהר לרבי ואיך

שהוא נכנס ועוד לא הספיק לשאול, ראה מישהו קופץ מתחת לשולחן ומתחיל לצעוק דוד מיכ'ל. הדוד לא זיהה את מנחם אבל מנחם זיהה את הדוד. הוא שאל אותו איפה המשפחה וההורים ומנחם ענה לו שהם בטח כבר מתים. מנחם התחיל לבכות שהוא רעב והוא רוצה לחם. הדוד הלך וקנה לו לחם שלם והוא חיסל את זה בבת אחת כמו חיה רעבה.
הדוד היה המום כי הוא לא היה רגיל לראות דבר כזה. הוא בא ישר מהבית מרחק כמה שעות נסיעה. כל מה שהדוד ראה מסביב היה מראה זוועתי. אנשים חצי מתים חצי חיים המבקשים פרוסת לחם וכל אחד מלוכלך ופרוע. מהמראה הזה הוא לא יכול היה להתאושש. לאחר מכן הוא לקח את מנחם איתו.
כשהגענו עם העגלה לברשד אנחנו רואים פתאום את האח של סבא שלי שקראו לו יוסל (סבא של גוסטה), ומתחילים לצעוק דוד יוסל! הוא היה לבוש בחליפה ומגבעת כאילו הלך לחתונה ואנחנו היינו כבר חצי מתים. הוא התקרב לעגלה וכמעט לא זיהה אותנו רק את אמא ז"ל הוא זיהה. התחלנו לשאול איפה כל המשפחה ואת מי הוא מכיר פה והוא אמר שכולם פה ובחיים. הוא הוביל את העגלה לקראת המשפחה.
מה להגיד לכם זה היה מחזה בלתי נשכח, את הבכי הזה אני לא אשכח לעולם. אבא וסבא התחילו לבכות ולא הפסיקו. סבא לא הפסיק לבכות עד שנפטר. אבא בכה ימים ולילות ופה בעצם התחילה הישועה שלנו (בינתיים).
הורידו אותנו מהעגלה על הידיים ועל הרגליים והחולים כמעט ולא יכלו לזוז. אני ואמא ומיכאל היינו היחידים שעוד החזקנו מעמד והלכנו על הרגליים. הכניסו אותנו הביתה פרשו שמיכות על הרצפה. השכיבו אותנו ונתנו לנו לשתות ולאכול.
למי שהיה כסף היה במה לקנות אוכל אבל במחיר יקר מאוד, למשל לחם עלה דולר. להם היה קצת כסף ותכשיטים שהביאו איתם ולא חסכו מאתנו כלום.
דבר ראשון הביאו הביתה ספר שגילח אותנו עד לקדקוד כי היינו מלאים בכינים. הם לא השאירו לאף אחד שום שערה על הראש. הביאו גם רופא

וכמובן התחילו לדחוס בנו הרבה אוכל. אבל החגיגה הזאת לא נמשכה הרבה זמן. כי איפה שהם שכרו את הדירה היה זה מחוץ לתחום הגטו וצריכים היו כולם להיכנס לגטו. עכשיו היינו הרבה מאוד אנשים, כל המשפחות יחד ובגטו אי אפשר למצוא דירה. הלך הדוד ומצא איזה מחסן פתוח ללא קירות. לקח איזה גוי, שילם לו והתחיל לבנות קירות. שם בנו קירות שאפשר היה לראות את אור היום דרכם והקור חדר דרך הקיר. בנו מקרשים על כל האורך של החדר מבנה ששם ישנו (שם קראו לזה פריטש).

הדוד הביא לנו שמיכות וכריות ונתנו לנו קצת בגדים והתחילו להביא לנו אוכל כל יום. שלא תחשבו אוכל במושגים של היום, קצת מים עם תפוח אדמה זה גם היה ארוחת מלכים או קצת קמח תירס מבושל בתוך מים.

עד שה"מבנה" הסתיים היינו צריכים לצאת. תכף ומיד השכיבו אותנו במין כניסה קטנה שכל הכניסה הייתה אולי 2 מ' על 2 מ'. ושם אנחנו שכבנו כמו מתים שטרם מתו. אף אחד מהשכנים שגרו בחדרים האלה שהיו אמנם גם פליטים אבל פליטים בריאים לא התייחס אלינו למרות שכולם הכירו אותנו מהבית.

דרכו עלינו עם רגליים קפואות וזה הכאיב עד השמיים ולאף אחד זה לא היה איכפת. הם כבר היו מסודרים ולא עלה בדעתם להציע לנו כוס מים או כוס תה. שכנה אחת שעוד הייתה שכנה שלנו מהבית אמרה: "אוף זה בלתי אפשרי פה לעבור, זה מפריע לנו במעבר".

אלו היו אנשים בריאים שהגיעו מספר שבועות לפנינו וכבר הסתדרו ובישלו תה והלכו למכור בכסף, אבל לנו להציע כוס תה, לא חשבו כלל. האנשים שם הפכו לחיות וכל אחד חי בשביל עצמו, אף אחד לא חשב על אחרים אפילו ילדים לא חשבו על הוריהם. מי שיכול היה לגנוב אצל האחר משהו עשה זאת מבלי שיהיה לו אכפת שהאחר ימות. אבל לא כך היה במשפחה שלי.

מכרנו תה למסכנים שהיו כבר חולים מאוד והחולים נתנו לנו בגדים וכבר היה לנו מה למכור לגויים ולקבל כסף.

כשהקרשים והקיר היו מונחים עברנו מהפרוזדור למבנה, וזה היה כבר אחרת.

בינתיים סבא שבא לבקר אותנו בפרוזדור, ואבא לא הפסיקו לבכות.

יום בהיר אחד, בא הדוד מיכאל ואמר לנו: ילדים אני לא אוכל לבוא אליכם יותר אני מבקש ששרה האחות הגדולה תבוא לראות איפה אני גר, כי אני מרגיש לא טוב. הוא רצה שאבא לא יידע ואמר את זה בסוד לאחותי, אבל הוא לא סיפר את האמת למה הוא מרגיש לא טוב.

יום קודם מישהו מהדודים התעלף והוא רץ להביא מים מאיזו באר מחוץ לגטו ובא חייל שכל כך הרביץ לו עם מקל עד שממש הוא לא יכול היה לנשום.

באותו זמן גם סבא כבר שכב בלי הכרה וגם הדוד הזה שבשבילו הוא רץ להביא מים. כולם נפטרו תוך זמן קצר מאוד כעבור כמה ימים.

סבא נפטר בעשירי לטבת והדוד נפטר ב-ד' בשבט.

הוא שכב כל שלושת השבועות האלה במצב קשה מאוד והוא בסך הכל היה, אולי, בן 38.

איש אציל נפש שאהב את הילדים שלנו כאילו שהיו ילדיו.

הרבה זמן לפני המחנות בערך בשנת 37-38 הוא בא עם הצעה לאבא שלי ואמר לו: לך יש בלי עין הרע שישה ילדים תן לי מהם שנים ואני אסע לישראל. אתם תבואו אחרינו כי לא אסע לבד היות ואני לא יכול להיפרד מכם. ואז, באותו יום, זה היה היום האחרון שראינו אותו.

להורים לא סיפרנו שהוא נפטר רק אמרנו שהוא חולה. אז אספו את כל המתים במסות (מסנגרבן), אבל את הדוד הזה קברו לחוד כמו את אבא שלי ואת אמא שלי, אח"כ.

ככה מכל המשפחה הגדולה הזאת שהגיעה, נשארה טנטא ליצה לבד ומשפחת סורקיס זאת אומרת ההורים של גוסטה.

הדודה המשיכה להביא לנו אוכל, כל יום היא הייתה מוכרת עוד בגד ועוד משהו אבל הגיע היום וגם זה נגמר וכבר לא היה ממה לקנות אוכל. בינתיים גם אמא חלתה וגם אבא, מחלת הטיפוס השתוללה בעיירה. יום יום היו מאות אנשים מתים. מאות בתוך קבר אחד.

בימים האלה שאמא שלי הייתה כל כך חולה היא אמרה: "נו, מחר אני ארגיש יותר טוב ואלך לעבוד אצל הגויים, וארוויח כסף ואתן לכם אוכל". היא הייתה הדומיננטית במשפחה.

עם מותה של אמא לא מצא אבא טעם בחיים וביקש את נפשו למות.
אנחנו דיברנו על ליבו: "אבא ישנם לידך שישה ילדים אתה צריך לחיות", אבל הוא בכה והמשיך לומר שהוא לא רוצה לחיות.

אמא שלי נפטרה בשושן פורים בערך בגיל 43.
כולנו שכבנו ככה באותו מקום בלי לצאת החוצה אפילו וככה אמא נפטרה לידינו. ואבא שלא רצה לחיות יותר המשיך לבכות הוא היה אז גבר בן 44-45, לא יותר.
יום אחד הוא קרא למכרה שלנו שהיתה איתנו בדרך (מינה גוטסמן, עמה גם התחלקנו באוכל) ואמר לה: "תשמעי אני הולך למות, תשמרי לי על הילדים".
אנחנו עשינו מאמצים והבאנו אל אבא רופא והרופא אמר לו שהכל בסדר. "אתה תבריא ומותר לך לאכול הכל" וכו'. אז אבא אמר שאם מותר לו לאכול את הכל אז הוא מבין באיזה מצב הוא.

למחרת הוא הניח את ראשו על אחותי ונפטר. אבא נפטר בערב פסח ביום מותה של אמא שלו.
הוא אמר לנו שהוא חלם על אמא שלו ואמר: "מחר זה יום מותה אני בטח גם אמות".

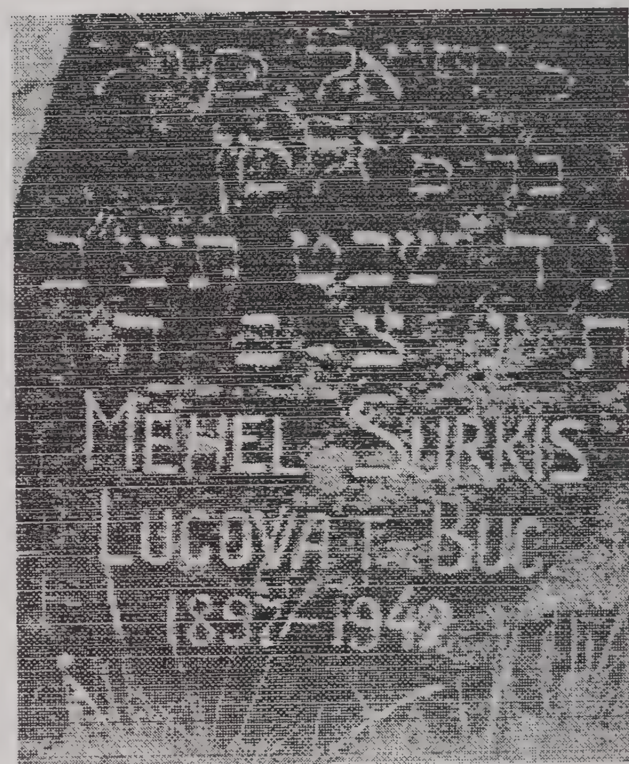
עוד בזמן שאמא שלי נפטרה אחותי הגדולה הלכה למכרים שלנו וביקשה שילוו לה קצת כסף כדי שהיא תוכל לקבור את אמא לחוד, ואלה השיבו "שעוד אימהות יפות כמו שלך שוכבות בקברים משותפים".
אחותי באה הביתה ממררת בבכי, אבל לא התייאשה והלכה למישהו אחר עד שקיבלה את הדרוש וקברו את אמא לחוד.

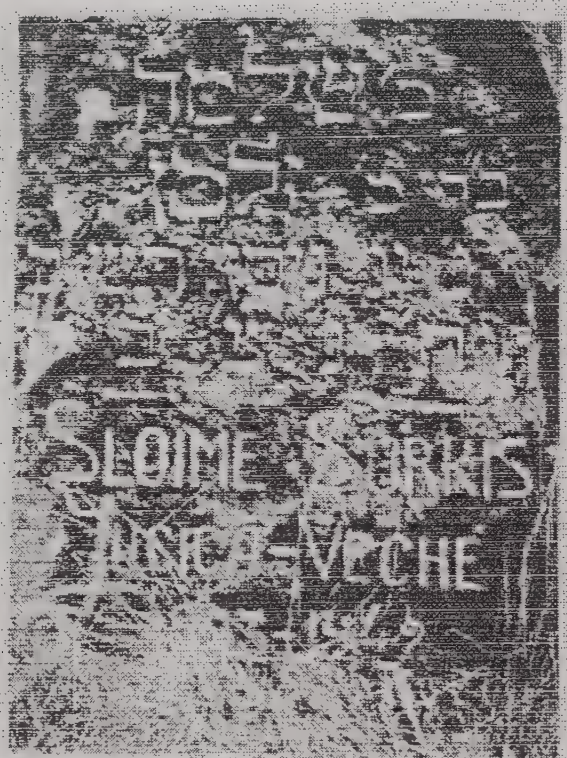
כשאבא נפטר היה לה כבר כסף משלה וקברנו גם את אבא לחוד ליד הדוד.

כשאמא נפטרה היה זה שיא החורף והשלגים כיסו את הקבר ויותר לא מצאו את מקום הקבר.

לפני שעזבנו את המחנות עשינו מצבה לדוד ולאבא אבל לא לאמא, את הקבר שלה לא מצאנו.

אחרי 30 שנה היה שם ידיד שלנו מאמריקה והוא צילם את המציבות והביא לנו את התמונות.

זה הדבר היחידי שנשאר לנו כי תמונות של אבא שלי לא מצאנו.

יום יום שאלו אבא ואמא למה הדוד לא מגיע אולי הוא נעלב וככה עד מותם הם לא ידעו מה קרה לדוד ולמשפחה.

כל זה לא היה קורה אילו נתנו לו את הילדים והוא היה נוסע לישראל ואז באה המלחמה הזאת וקטלה את חייהם כל כך צעירים.

כל כך הרבה דברים מסתובבים לי בראש ואני רוצה לשפוך במהירות את הכל ולא מסוגלת. אז כל מה שאני מצליחה לספר זה רק העיקר ובסך הכל מעט מאוד.

הייתי יכולה לכתוב אחרי כל משפט עוד עשרים משפטים אבל אין לזה סוף אני מצמצמת כמה שאפשר. לא האמנתי שאני אזכור דברים כל כך בבירור לפני שהתחלתי לכתוב. זה ממש שוטף אותי הזיכרון הרי ביום-יום אני לא זוכרת אפילו איפה הנחתי את המשקפיים, אם סגרתי את הגז וכו'.

כשאני רוצה להגיד שם של אחד מנכדי ואני אומרת חצי תריסר שמות עד שאני מגיעה לשם של הנכד שרציתי.

ופתאום הכל חוזר אלי כל כך בהיר כאילו אתמול זה קרה.

אני רק מצטערת מאוד שבזמן שאחותי הגדולה שרה הייתה בחיים לא דיברנו על זה, לא הזכרנו שום מילה. היא זכרה הרבה יותר ממה שאני יודעת וזוכרת.

אני זוכרת בעצם רק מנקודת הראות שלי וחבל מאוד שאני לא יכולה לומר לה שהיא תספר הדברים כפי שהיא ראתה אותם וממה שהיא ידעה. עליה לבד אפשר היה לכתוב ספר שלם על אישיותה ועל חכמת חייה הקצרים האלה.

היא הייתה בשבילינו הכל: אבא, אמא, אחות וחברה. אהבנו אותה מאוד והיא אהבה אותנו אבל לא היה לנו מזל והיא עזבה אותנו כל כך מהר, והיא רק בת 42.

אני חוזרת אלינו. לא ששכבנו כולנו על הקרשים ולא ירדנו ללא סיבה. לכולם היו רגליים קפואות וזה מאוד כאב כמו פצע פתוח.

מיכאל היה במצב הכי גרוע. כל יום נרקבה עוד חתיכה מהאצבע וכל יום היה יושב ומטפל בזה, מורח משחה ועושה לו תחבושת. שתי אצבעות חסרות לו. קיבלנו בשבילו איזו תרופה אבל היא לא עזרה הרבה.

במשך השבועות שהוא לא הלך, התאבנו לו שרירי הרגליים והוא לא יכול היה ללכת. התחילו ללמד אותו ללכת כמו תינוק. אני זוכרת שהאביב הגיע. גם פפי ומנחם התאוששו קצת והתחלנו לצאת החוצה כשהשמש החלה לזרוח.

אחותי הגדולה שרה ורחל מצאו עבודה מחוץ לגטו אצל גויה עשירה שהייתה עושה מסיבות גדולות ומהאוכל שנשאר היתה שולחת גם לנו. מידי פעם היינו יוצאים החוצה ובינתיים מתו שכנים.

היתה זו אמא עם בן והבן חלה מאוד ונפטר. האמא לא נתנה להוציא אותו היא נכנסה למיטה שלו ומתה יחד איתו. ורק אז הוציאו את שניהם יחד. כשקמנו בבוקר, שניהם לא היו כבר בחיים. יום יום מישהו אחר מת מיושבי הבית הזה.

אני לא אשכח, יום אחד קיבלתי קליפת-תפוח אדמה מהשכנה שהבנים שלה עבדו והרוויחו כסף. הם קנו תפוח אדמה קלפו ואכלו אותו ואת הקליפות הביאו לי.

זאת היתה אמא של פישל רול. היא נתנה לי קצת קליפות ואני שמתי את זה בתוך קופסא קטנה מפח. היה לי רק חצי בתוכו. בקושי היו שם כמה כפות אני זוכרת. כשבאה אלי חברה מהבית, מאוד מאוד עשירה וביקשה ממני לתת לה קצת מהקליפה הזאת.

אני מראה לה ואומרת: "תראי יש לי כל כך קצת ממה אני אתן לך?"

הדבר הזה לא נותן לי מנוחה עד היום הזה. והיא באמת נפטרה אחרי כמה ימים.

זאת הייתה אנני זיגנריך אחות של סלו שאתם מכירים.

למעשה היו לה עוד הרבה מהבגדים שלה למכירה אבל היא לא רצתה להתנתק מהם. היא עשתה את צרכיה על הבגדים ולא רצתה למכור אותם ואחרי כמה ימים נפטרה. היא מתה ברעב.

אביה, אמה ואחיה נפטרו לפניה והיא הייתה האחרונה במשפחה שלה שהלכה לעולמה.

לאחר כמה ימים הגיע אחיה הגדול מצ'רנוביץ (זה סלו) במצב טוב מאוד עם כסף אבל לא נשאר לו אף אחד מהמשפחה.

חשוב לציין שילדים מהמעמד הגבוה בני בעשירים שאכלו בבית לחם עם חמאה ונקניק, לא הצליחו לשרוד. לא היה להם הכוח הפיזי והאמביציה כמו שהיו לנו, אנחנו היינו ילדים מעשיים, לא מטופחים ע"י משרתים.

ברגע שהתחיל מזג האוויר להתחמם בחוץ, גם אני יצאתי לחפש אוכל. לספר לכם איך נראיתי? היה לי מעיל ארוך, מסופרת עד לקדקוד, רזה כמו מקל. נראאתי כמו רוח רפאים.

לקחתי מהשכנים קליפת תפוח-אדמה והלכתי מחוץ לגטו וביקשתי עבורה פרוסת לחם. את הקליפות נתנו לפרות ולחזירים. ככה יום יום הבאתי קליפות בשביל החזירים. יום אחד שואלת אותי הגויה, שכנה של זאת שנתתי לה את הקליפה האם את יודעת לסרוג?

עניתי: "כמובן בטח!" הרי סיפרתי לכם שסרגתי בבית אפודות לאחי ולחבר שנהרג. ברגע שאמרתי לה שאני יודעת לסרוג היא אמרה לי: אתם יהודים שקרנים "כבר ניסיתי כמה פעמים ולא קיבלתי תמורה".

אמרתי: "אבל אני לא כזאת". היא נכנסה הביתה והוציאה לי בגד-ים של הבן בצבע כחול יפה מאוד אבל אכול עש ואמרה לי שהיא רוצה מזה זוג כפפות.

בחיים שלי לֻא סרגתי כפפות אבל ידעתי שהאישה הזאת, אמו של פישל, יודעת והיא תדריך אותי, אז מיד קפצתי על המציאה ואמרתי "כן בטח!" היא הוסיפה ואמרה לי: "אבל אינני רוצה שתעשי זאת אצלך בבית. אני רוצה שתבואי אלי בבוקר ושתתחילי את זה פה..." כאילו שאני אגנוב לה את הצמר-המציאה הזאת!

אני הייתי מאוד מרוצה כי אם אני אשב אצלה היא תיתן לי גם לאכול. הייתי מצד אחד מאושרת שאוכל יהיה לי אבל מצד שני אני צריכה הוראות.

היא אמרה לי: "אני רוצה כפפות שהבוהן יהיה באמצע הכפפה ולא בצד". הלכתי הביתה ואמרתי לשכנה שלי שתדריך אותי ותאמר לי כמה עיניים ואיך לסרוג שהאצבע תהיה מונחת במקום.

למחרת התייצבתי אצלה בבית והתחלתי לפרום את בגד הים. מה להגיד לכם? כל חוט היה באורך של 30-40 סמ'. התחלתי לעשות קשר אחר קשר. אני לא יודעת איך זה אבל יד אלוהים עזרה לי. להגיד לכם אילו כפפות יצאו לי, לא להאמין, כי גם אני לא האמנתי למראה עיני. כל הקשרים בפנים יצרו מעין פרווה. ומבחוץ הבוהן לא הייתה בצד אלא באמצע ממש כמו כפפה קנויה.

זה מאוד מצאה חן בעיניה והיא התחילה לחבב אותי.

היא גרה במשותף עם עוד שכנה בבית של רופא יהודי שגורש. הגויה שלי הייתה אישה אינטליגנטית. בעלה הראשון היה יהודי היא היתה מפולניה והתנהגה כמו אשת פריץ (עמיד).

הגויה השניה הייתה אישה פשוטה מאוד וזאת "שלי" לא סבלה אותה היתה ביניהן קינאה.

לגויה "שלי" היה בן גדול בן 28 ובת קטנה בת 13 ללא בעל. היא אמרה שבעלה מת. הבן נראה ממש כמו יהודי, הוא היה משכיל, טוב לב, והתנהגותו טובה. היו לו בעיות עם כיבוש ברשד. לא פעם אחת תפשו אותו ברחוב וחשבו שהוא יהודי.

הוא היה מוכשר מאוד בציור, ולו היה חי בזמנים נורמלים, יכול היה להיות אחד מהציירים הגדולים. היו מביאים לו צבעים מחוץ לארץ. הגויה הפשוטה גרה בדירה צדדית והיא קיבלה סלון גדול עם פרקט. היא קיבלה גם פסנתר ועוד שני חדרי שינה ומטבח. אבל לא היה לה מה לאכול כי לא היו לה הכנסות.

היה לה חבר שעבד במקום חשוב והוא היה שולח לה מכל טוב. לחבר הזה היתה אישה ושתי בנות גדולות שהן היו חברות של הבן.

היא הייתה מכינה לחבר ארוחות טובות והוא היה בא ישר מהעבודה, אוכל ונשאר אפילו לישון אצלה. הבן מאוד לא אהב את זה ולא פעם היו מריבות ביניהם.

חוץ מזה הבן מאוד חיבב אותה. אבל הוא התבייש בה בפני החברות שלו.

אחזור לכפפות שלי !

אחרי שעשיתי זוג כפפות כל כך מוצלחות לבן שלה, היא אמרה לי: "אני רוצה שתסרגי לי זוג כפפות גם בשבילי".

אבל לא רגילות אלא כפפות כמו שהלכו פעם לגובה רחבות למעלה (שטולפנהנטשו). היום נדמה לי הולכים עם כפפות כאלה חיילים במשמר המלוכה האנגלי או הצרפתי.

מהחוטים הכחולים שנשארו היא רצתה שאעשה כמה פסים בתכלת לרוחב הכפפה.

כמובן אמרתי בסדר! ובינתיים כבר היו לי פרפרים בבטן איך אני אצליח. אבל הלכתי עוד פעם לשכנה והיא נתנה לי שוב הוראות.

ממה אתם חושבים היה עשוי הצמר לכפפות? היו לה שני כלבים לבנים בבית. בקיץ הייתה מספרת אותם והייתה טווה משערותיהם צמר.

בינתיים כבר הפכתי לבת-בית ונשארתי שם לישון וגם אכלתי שם והייתי מביאה הביתה דברים טובים.

הכל התחיל מאותן כפפות... אני נשארתי אצלה והיא אהבה אותי מאוד.

היא הייתה לוקחת אותי מחוץ לעיר והייתה מספרת שאני הבת שלה.

בינתיים, מצבה הכלכלי הורע והיא הרשתה לשכנה שלה להעסיק אותי גם כן. לשכנה הייתה פרה ושלושה חזירים גדולים וחצר עם כל טוב. אני הפכתי למשרתת של כל החצר.

גם לחתוך ולנסר עצים ידעתי, להאכיל את הפרה ואת החזירים, ללכת להביא מים מהבאר. הייתי הולכת עם שני דליים על הכתפיים. מקל ארוך ועליו ושני דליים תלויים (קראו לזה קוראסלו).

היום אני לא מאמינה למה שאני כותבת פה. אני מסתכלת היום על הבנות בגיל בו הייתי אז, מה הן יכולות לעשות? ואני שואלת את עצמי

מאיפה בא לי הכוח הזה. יש לי תשובה קטנה אחת לזה: לא היינו מפונקים בבית, כל אחד ידע את התפקיד שלו. בפרט אני עשיתי בבית כל עבודה ולא רק של בחורות.

בשנת 40 כשהרוסים נכנסו אסור היה להעסיק משרתים. ולמעשה, אני ניהלתי את החצר, וטיפלתי בפרה. זה לא היה דומה למה שעשיתי פה, אבל יד אלוהים היתה בכל מקום.

ברגע שהתחלתי לאכול חזר לי הכוח וגם לילדים בבית הבאתי אוכל. המעסיקה של האחיות שלי מאוד אהבה אותנו והיא הייתה שולחת לנו לחם שלם. לחם שלם שקל כמה קילוגרמים לא כמו אצלנו. היינו מוכרים את הלחם ובתמורה היינו קונים מצרכים אחרים.

עד שזה נודע לה והיא לקחה את הלחם וחתכה אותו לפרוסות ואמרה: "אני רוצה שהילדים יוכלו לחם".

ככה לאט לאט כולם התחזקו והמשכנו בחיים הרגילים. הכל היה שקט אני סרגתי וניהלתי את החצר, אכלתי טוב וגם ישנתי שם ומדי פעם הייתי הולכת הביתה. אני הייתי ישנה על התנור.

פתאום יום אחד התחלתי לקבל כאבים באצבע. לא ידעתי ממה זה רק היו לי כאבי זוועה. עד שלילה אחד לא יכולתי יותר ומאוד בכיתי וצעקתי. ראיתי שאני לא יכולה להמשיך להיות אתם ולהעיר אותם ויצאתי החוצה וכל מי שראה אותי מתהלכת ככה עצובה עם כאבים כאלה היה אומר שיש לי תולעת העצם (קוראים לזה בשפה שלהם וולוקנו).

הלכתי הביתה והייתי בבית וזה היה בלתי נסבל הצעקות היו עד לב השמיים.

קראו לרופא והוא אמר: "אין ברירה חייבים לנתח".

אז לא היו זריקות ולא שום דבר, כולם יצאו מהחדר והוא התחיל לחתוך בבשר החי בלי הרדמה. הוא לא רצה לקחת כסף ואמר שבעד הכסף הזה יקנו איזו תרופה כדי שלא תהיה לי אינפקציה.

אחרי שבוע או עשרה ימים המצב לא השתפר והיו צריכים לחתוך שנית. חתכו עוד הפעם באותה צורה ואני התהלכתי עם כאבים נוראים. הפעם

זה כבר היה במרפאה. אחרי שבוע נוסף הלכתי למרפאה ואמרו לי שזה עדיין לא טוב וצריך לחתוך שוב. הרופא הושיב אותי על הכיסא והלך להכין את הדברים. ברגע שהוא היה עם הגב אלי קמתי מהכיסא וברחתי מהמרפאה. חשבתי לעצמי שכדאי לי למות מאשר לעבור את זה שוב. ככה עברו שבועות עד שזה התחיל להתרפא.

העצם של התחלת הבוהן באמת התפוררה לחתיכות חתיכות ואז חל שיפור.

שכחתי לציין שהמקום בו גרנו איפה שהדוד קנה לנו את החור הזה נקרא דולנה.

אחרי חודשים או אני לא יודעת כמה זמן, האחיות שלי שכרו חדר אחר עם מישהו במקום טוב יותר. היה זה חדר עם מעין חתיכת מטבח וזה נראה קצת יותר נורמלי.

אם תשאלו אותי מאיפה לקחנו כסף אז האחיות שלי חוץ משהן עבדו אצל הגויה הם עסקו קצת במסחר.

אנשים חולים שלא יכלו לצאת ביקשו מהאחיות שלי לקחת חפצים לכפר ולמכרם והן הרוויחו כמה אחוזים מה- "מכירות".

הכל השתנה, כשחזרתי לעבודה. באו מהצבא הגרמני ולקחו כמה חדרים עבור הקצינים שלהם.

בהתחלה היה לי המון פחד בלב משום שבכל יום הייתי צריכה לפגוש בהם פנים אל פנים. אבל במשך הזמן התרגלתי, עבר לי הפחד כי היא הגויה הציגה אותי לפניהם כבתה.

סיפרתי לכם קודם שהיה שם פסנתר והבת שלה למדה פסנתר וניגנה ואני כל כך קינאתי בה וחשבתי בלבי שהייתי לומדת יותר מהר ממנה. לכן, כשמלכה קצת גדלה קניתי לה פסנתר שאפילו עוד לא היו לי דברים אלמנטריים בבית ורק רציתי להגשים חלום.

התחילו שם ההילולות כל כמה ימים מסיבות. הבן הביא את החברות, והיו השתוללויות עד הבוקר. היות שהם חשבו שאני הבת שלה התייחסו אלי יפה מאוד. אני תמיד השתדלתי להיכנס לחדר שלי ולא להיות בקרבת מקום.

באותו רחוב, לא רחוק ממש, במרחק כמה בתים היתה המפקדה שלהם.
לשם היו אוספים יהודים שיהודים אחרים הלשינו עליהם.
בגטו התחילו להתארגן קבוצות פרטיזנים יחד עם אנשי מקום שעשו צרות גדולות לגרמנים מחוץ לעיר ברשד, בדרכים, ביערות ובכל המקומות. היהודים לא רצו שיידעו מי היו הפרטיזנים אז את שמות המשתתפים היו מחזיקים בבונקר מתחת לאדמה בבית יהודי.
כנראה היו הלשנות מי האנשים האלה והגרמנים התחילו לעשות חיפושים מבית לבית ומצאו את הרשימות והתחילו לאסוף את כל האנשים. אספו שם מאות אנשים, ביניהם היה גם אחד שקראו לו דק' שטרנצל.
היהודי הזה היה אחד ששיחק את התפקיד הנאמן לצבא הגרמני. הוא ידע טוב את השפה הגרמנית והיה שם כבן-בית גם של הגרמנים וגם של הזנדרמריה.
הוא סידר לכל אחד כל מיני בקשות ורק דרכו הגיעו לזנדרמריה. אף אחד לא ידע שהוא היה ראש הפרטיזנים. מה אומר לכם, אספו את כולם, עינו אותם ובמיוחד את אותו השטרנצל.
אני כל יום שמעתי מה הולך שם במפקדה כי הייתי בבית של הגויה וזה היה קרוב מאוד לשם וגם ידעתי מהחיילים מה הולך שם.
אני אפילו ידעתי מתי מוציאים אותם להורג. תמיד מה שידעתי סיפרתי בגטו.
אני זוכרת רק שאיש אחד יצא מהגהינום הזה בפרוטקציה גדולה מאוד. בשבילי זה היה אבל גדול מאוד. המשכתי לעבוד אצל הגויה השניה במשק שלה אחרי שהתרפאה לי האצבע.
בחורף היו נותנים לי שני דליים עם כביסה על מקל כזה ארוך כדי לשטוף את הכביסה אותם יכולתי לשים על הכתף, עם גרזן ביד ושתי כפפות. כשהנחל היה קפוא ואני הייתי צריכה לשבור את הקרח ולחפור בו חור גדול, אחרי כל פריט מהכביסה מיהרתי להכניס את הידיים לתוך הכפפות.

בימים ההם אצל הגויים כל כביסה שלא עברה שטיפה בנחל לא הייתה מספיק נקיה.

ואני כמובן ביצעתי את כל המשימות האלה בהצטיינות. היום אני שואלת את עצמי איך ?! זהו כנראה כוח ההישרדות.

פעם אחת הלכתי להביא מים מהבאר ואני רואה שני שוטרים, מהר הכנסתי את הראש לבאר כאילו אני שואבת את המים אבל הם ניגשו אלי וזיהו שאני יהודיה ולקחו אותי למשטרה וכמובן שנשארתי שם כל היום וכל הלילה ואז הגויה שיחררה אותי בעזרת הדיירים, אותם אנשי הצבא שגרו אצלה.

אני יכולה להגיד לכם שלהרבה מאוד גויים צריך להודות על כך שאנחנו נשארנו בחיים. לא אשכח אף פעם איך הם יצאו לשדה קילומטרים על קילומטרים, לקחו אוכל איתם וחילקו אותו איתנו.

אני רוצה להוסיף שהרבה מאוד יהודים שיכלו לעזור לא עשו זאת ואפילו ליהודים. אם היינו תלויים בהם לא היו נשארים הרבה יהודים בחיים.

עד היום אני לא שוכחת וגם היום כשאני עכשיו מתנדבת בבית חולים, שיושבות אמא ערבייה או אחות ערבייה ליד מיטת חולה, אז אני קוראת לה הצידה ונותנת להן אוכל בזמן שאני מחלקת אוכל לחולים.

אני גם דואגת לערביות שעובדות במשק ונותנת להם אוכל אם נשאר לי מהחלוקה.

אף אחד לא יכול לומר לי שאין לי יחס לערבים יש לי יחס שווה לכל האנשים.

רק היהודים שלנו יפי הנפש יכלו לנהוג אחרת.

לא הייתי רוצה לראות אף בן-אדם בעולם עובר את מה שאנחנו עברנו ולא חשוב לי מאיזה מוצא הוא.

דבר אחד אני לא שוכחת שפעם אחת יצאתי עם פפי העירה, אני לא כל כך זוכרת מאיפה היה לנו כסף, כנראה קיבלנו מהאחיות וקנינו לעצמנו שתי פרוסות לחם מרוחות בשמן. את הטעם הזה לעולם לא אשכח.

זה עוד היה לפני שעבדתי אצל הגויה כי אחרי זה כבר לא היה חסר לי אוכל.

נשמעו לחישות שילדים יתומים מהוריהם ישוחררו ויובאו לרומניה וצריך להירשם. כמובן שאחותי רשמה אותנו. אבל כמו שאמרתי לכם יהודים זה יהודים. התחילו לעשות "ביזנס" ורשמו גם ילדים שהיו להם הורים עם קצת כסף בצד.

כשהגיע הזמן היו צריכים לנסוע מברשד לעיירה אחרת שקראו לה בלתה. אני חושבת שזה היה מרחק של 20-30 ק"מ. איך נוסעים? כל אלה שהיה להם כסף שכרו עגלות וגם אנחנו "השקענו" את החסכונות שלנו עם עוד כמה ידידים.

הגויה שלי אפתה לי כל הלילה לחם ודברים טובים ונתנה לי לדרך שיהיה לנו לכל הילדים.

לא היו לי נעליים אז היא לקחה מהבן שלה ערדליים ונתנה לי. עטפתי את הרגליים עם סמרטוטים ונעלתי את הערדליים. הוא וויתר על הערדליים היחידים שהיו לו ונתן לי אותם.

הם מאוד מאוד חיבבו אותי. זאת הייתה הפולנייה שלי (קראנו לה פרושפניה).

גם הגויה השניה נתנה לי כמה דברים, אבל היא לא אהבה כל כך את היהודים. אצלה הייתי סתם עוזרת.

זאת ה- "פשוטה" שלי אהבה אותי ממש כמו בת.

באותם הימים המצב של הפולנייה שלי התחיל להידרדר והרוסים התחילו להתקרב.

נפוצו כל מיני שמועות שמי ששיתף פעולה עם הגרמנים מצבו יהיה רע מאוד, והרי הם גרו בבית של יהודים. המתח היה גדול מאוד והמאהב שלה כבר לא הביא לה מצרכים. הגרמנים התחילו לסגת. ניגש אלי אחד מהחיילים ואמר לי: "כדאי לך לבוא אתנו כי כל הסיכויים שהרוסים כבר קרובים מאוד ויהיו לכם צרות גדולות".

ואני חושבת לעצמי מתי זה כבר יגיע הרגע הגואל הזה. בינתיים נפרדתי ממנה ונסעתי עם כל הילדים לבלתה.

לשם כמובן הגענו פי 5 יותר ממה שנרשמו. כל אחד שלח את הילדים שלו כדי להציל אותם.

בינתיים כל אחד השתקם באיזו משפחה יהודית. אנחנו נכנסנו לבית שגרו בו 3 אחיות גדולות. למחרת בבוקר אספו את כל הילדים על איזה מגרש גדול והתחילו לספור. היה להם מספר מוגבל לילדים והיו המונים התחילו לספור ואנחנו לא נכנסנו לספירה הזאת.

אחותי הגדולה שרה ז"ל ניגשה לדבר עם המנהל הזה ואמרה לו שאנחנו שישה ילדים ואף אחד מאתנו לא נכנס לרשימה.

הוא אמר:" זהו זה אין לי מקום". היא נשכבה על הרצפה ואמרה:" מפה אני לא זזה אפילו שתהרגו אותי.

אם לא תיקחו את הילדים שלי לפחות את השניים הקטנים אז כל השיירה לא תזוז מפה". בסוף לקחו את שני האחים הקטנים. ראינו איך שהם הולכים בשורה ומתרחקים מאתנו ונראים כמו שרואים היום בסרטים של המחנות את עלובי החיים.

ככה עמדנו והסתכלנו ובכינו הם ואנחנו. ועכשיו מה עושים הלאה?

לאכול לא היה מה, כסף לא היה לנו המצב הלך והחמיר. המלחמה מתקרבת.

אחותי פפי חלשה מאוד ואין לה כוח לחזור. החלטנו שהאחות הגדולה שרה נשארת עם פפי שם לכמה ימים עד שהיא תתאושש ואני ורוחל נתחיל ללכת ברגל. קנינו לנו כל אחת לחם קטן לדרך ויצאנו לדרך. בדרך פגשנו מכרים שלנו שחזרו בעגלות אבל הם אפילו לא הסתכלו עלינו. לאף אחד לא היה איכפת שאנחנו הולכות ברגל.

מתחת לרגליים היה עוד קרח ומעליו בוץ. השמש זרחה קצת.

הרגשתי ברעב אחרי כמה שעות הליכה, ואמרתי לאחותי:" בואי נאכל קצת אין לי כוח ללכת". והיא: "לא רוצה".

אני משכנעת אותה:" את תראי עוד תפלי לי באמצע הדרך.

לא התחשבתי בה הוצאתי את הלחם שלי מהתרמיל והתחלתי לנגוס מהלחם השלם. ממשיכה ללכת ככה ונוגסת.

עד היום אני זוכרת את הפוזה הזאת איך שאני מחזיקה את הלחם בשתי הידיים והיא כועסת ואני לא שמה לב אליה.

הערב ירד ואנחנו די רחוקות ממקום ישוב. ואז הגברת שלי מתעלפת לי

וטרח משתטחת על הכביש. עכשיו היה לי גם לסחוב אותה עם התרמיל שלה ובקושי נסחבנו עד לבית הראשון בכפר ושם הכניסו אותנו לאכול, לשתות ולישון. בבוקר המשכנו בדרך.

בינתיים הערדליים שלי נקרעו. המשכתי והלכתי עם הסמרטוטים בבוץ הזה שהיה מעל הקרח עד שנשארתי יחפה. באפיסת כוחות הגענו לברשד.

לאן הולכים עכשיו ? כמובן לפולניה שלי. היא קיבלה אותי בשמחה וגם את אחותי. כמובן שהאכילו אותנו והלכנו לנוח.

בינתיים הגרמנים בורחים והרוסים מתקרבים. היה בלגאן גדול. לאחותי לא היה לאן ללכת כי את הגברת שלה עצרו. התחילו לעצור את כל משתפי הפעולה. הבן שלה לא היה גם הוא בבית, לקחו אותו.

ראינו איך שמורידים צנחנים רוסיים עם ארגזים. היום אני מבינה שזה היה ציוד בשביל החיילים. גם בחצר של הגוייה נפלו דברים ומצנחים. ברחוב כבר לא ראו אף חייל גרמני.

נפל עליהם פחד גדול וגם את החבר שלה כבר עצרו. הם לא ידעו מה מחכה להם מחר.

בינתיים הגיעו שמועות מהמקום שבו שתי האחיות שלי נשארו.

שם היה גשר ועל הגשר הזה לחמו הרוסים מצד אחד והגרמנים מצד העיירה.

הרגו יהודים מבית לבית. ואנחנו לא שמענו מהם אות חיים.

רק אחרי שהם הגיעו לברשד הן ספרו על הנסים והנפלאות שעברו עליהן בתלאות הדרך.

איך שהתחיל להתקרב הצבא הרוסי, הגרמנים פשוט התחילו לחסל את היהודים.

אחיותיי מצאו את שלושת הבנות שאצלן ישנו כולנו בלילה הראשון בהגיענו לבלבה - עם בוקר הרוגות.

פפי ואחותי שרה היו אצל משפחה, כששמועות אמרו שהם הורגים צעירים ואילו זקנים וילדים לא כל כך. כששמעו שהגרמנים מתקרבים

לבית הם הלבישו את שרה כמו זקנה והשכיבו אותה במיטה. הם נכנסו, חיפשו גברים, עשו חיפוש בבית והלכו.

פפי ישבה כמו ילדה קטנה ליד המיטה של אמא.

הם יצאו מהבית בלי לעשות להם כל רע. אבל כל יום לקחו אותם לעבוד והם צעדו רחוק.

בדרך הביתה היו גברים שעזרו לפפי ללכת ולקחו אותה על הכתפיים. ככה זה נמשך כמה ימים.

יום אחד פתאום פפי לא הרגישה טוב ושרה לא רצתה להשאיר אותה לבד, באותו יום בתום העבודה הציתו הגרמנים את הבניין שהם עבדו שם וכל האנשים שעבדו שם נשרפו חיים. עוד נס מן השמיים לפפי ושרה. אלו היו ימים נוראים עד שהרוסים שחררו אותם.

בימים הללו אחותי ואני ניזונו משמועות, כבר לא האמנו שהן בחיים. ויום אחד הן הגיעו בריאות ושלמות.

גם פה בברשד הרוסים פלשו והתחילו לטהר את כל משתפי הפעולה. הוציאו אותם מבתיהם בלי שייקחו עמם כלום רק דברים אישיים. אני מאוד בכיתי והצטערתי על הפולנייה שלי.

רצתי למשטרה והתחננתי בפניהם ואמרתי שהיא הייתה מאוד טובה, עזרתי לה לעבור דירה לאיזה שהוא מקום אבל שום דבר לא עזר. היות והיא גרה בביתו של רופא יהודי וגרו אצלה גרמנים בבית זה הספיק להם. הגיעו שמועות שגם הבן שלה וגם החבר שלה כבר לא בחיים. הם פשוט לקחו אותם לצבא ועליהם היה לטהר את שדות המוקשים. במקום גלאים שלחו אותם לשדות המוקשים. את כל המגויסים הלא רצויים, את הגויה של שתי האחיות שלי פשוט הוציאו להורג.

שכחתי לציין שאף תמונה מהתמונות שהבן שלה צייר לא נתנו לה לקחת.

לגויה השניה לא עשו כלום ואני בטוחה היום שהיא הלשינה עליה בעבור כל הלילות של המסיבות שהפריעו לה לישון. היא שנאה אותה מאוד. וגם יהודים לא אהבה אבל אותי במיוחד כן.

הפולנייה שלי התחננה בפני ובכתה שהיא תבוא איתנו עם הילדה שלה והיא תעזור לנו ותטפל בנו.

אבל זה היה דבר בלתי אפשרי כי לא היה לנו לא כסף לא בית לא פינה ולא כלום. בשביל להתחיל ללכת הביתה שוב היה צריך כסף לדרך ולנו לא היה. היינו צריכים שוב להתחיל לחפש עבודה אצל הגויים בכפר ולהרוויח כמה גרושים כדי שיהיה לנו על מנת שנוכל לצאת לדרך.

יום אחד אחותי שרה הלכה לכפר כדי למכור אי אלו בגדים כדי להרוויח כמה גרושים. כל אלה שהיה להם כסף כבר עזבו מזמן. ולנו אין אפשרות לא להיות במקום ואין לנו כסף כדי ללכת הלאה.

פתאום אחותי שרה נכנסת לאיזה גויה ורואה שם ילדה יהודיה שאנחנו מכירים אותה טוב מאוד. הוריה נפטרו והיא נשארה עם דודה- האח של אמא שלה. הם היו בני- דודים של אמא שלי שגרו בצ'רנוביץ.

לה היו עוד סבא וסבתא מצד אמא שלה שנשארו בצ'רנוביץ ולא הלכו למחנות. הוא התחתן במחנה עם אישה אחרת שהייתה לה בת.

כבר אז הוא היה עסוק איתם ולא היה לו מספיק מקום בשביל האחיינית שלו היתומה. כמו שסיפרתי לכם כאלה היו האנשים הרעים שם (נדמה לי שאומרים אדם לאדם זאב). היה לו מספיק כסף בשביל לעזוב את ברשד, בעבור אשתו והבת שלה אבל לא בשביל האחיינית היתומה שלו. הוא לקח אותה לכפר לאיזה גויה והשאיר אותה שתהיה שם עוזרת תמורת אוכל.

אחותי אמרה לה בואי איתנו אנחנו נביא אותך הביתה לסבא וסבתא. אפילו שמצבנו קשה, מה שאנחנו נאכל תאכלי גם את. אחותי עוד הייתה צריכה לתת מתנה לגויה כדי שהיא תשחרר אותה. עם הצטרפותה היינו כבר חמישה אנשים.

אחרי כמה זמן התחלנו להתארגן עם הכסף הזה שהיה לנו בעגלה. כל הדרך היתה מלאה צבא. גם הם לקחו אותנו קצת על המכוניות שלהם עד שהגענו לעיר שקראו לה מוגילוב.

שם היו הרבה יהודים, עיר גדולה בה קיווינו לפגוש מכרים, ולעשות משהו בשביל להרוויח כסף שנוכל לנסוע הלאה. המלחמה הייתה בעיצומה באותם ימים.

למזלנו, באותו יום שהגענו פגשנו בן דוד שלנו, בחור צעיר אח של ללה מרחובות. בנו של אחיה של אמא שלי. צעיר יפה תואר, מאוד מעשי כאילו ניהל את כל העניינים של העיר. אני לא זוכרת איך הייתה הפגישה ומי הכיר לנו אותו, כי גם אותו לא ראינו זמן רב.

ראינו אותו שהוא היה צעיר מאוד ועכשיו הוא כבר גבר. הוא סידר לנו איזו דירת חדר. זה היה בית ממש על שפת נחל אני חושבת הדנובה. משני עברי הנהר היה הצבא וכל לילה היו הפגזות איומות. הצבא אסף נשים לעבודה בבתי חולים. היו תופסים נשים בשוק ברחוב, לא חשוב איפה. היינו צריכים ללכת לעבוד ולעזור כי היו הרבה מאוד פצועים. אני התנדבתי ללכת כל יום בעבור אחות אחרת כי בינתיים האחיות הגדולות שלי הסתובבו בשוק לעשות קצת מסחר כדי להרוויח משהו על-מנת שנוכל להמשיך.

עד שיום אחד תפשו גם אותן אבל בסוף השיחה ,בה הסבירו שאין מי שיפרנס , אני נשארתי לעבוד ואותן שחררו. בדירה שלידינו גרה אלמנה עם בנה והחלטנו לאפות בבית סופגניות כי היא ידעה את המרשם, והאחיות שלי הלכו למכור בשוק. כבר אז היו לנו ידיים טובות לבצקים. אבל זה עדיין לא הביא רווח מספיק גדול כדי לחסוך וגם לחיות מזה בינתיים.

לאחותי הגדולה שרה היה חוש מסחרי גדול מאוד היא הייתה קונה בשוק בגדים וחוזרת בחזרה לכפרים כדי למכור. זה היה כרוך בסכנת נפשות, ממש. היא הייתה צריכה לנסוע עם עגלות ועם הצבא, בחורה צעירה לבד וזה היה מאוד מסוכן.

היא היתה נוסעת באותו מסע גם אם היה גשם ורוח והאוטו לא היה מכוסה ובכל תחנת ביקורת הייתה צריכה לשכב על תחתית המשאית ולהתכסות כדי שלא ימצאו אותה.

יום אחד היא נכנסה לאיזה כפר וראתה בחור יהודי יפה תואר צעיר יושב שם על יד איזה קיוסק עם סמרטוטים על הרגליים. היא שאלה אותו: "מה אתה עושה פה?"

הוא סיפר שאין לו כסף לנסוע הביתה לצ'רנוביץ ושתי הרגליים שלו קפואות. כבר לא היו לו אצבעות והרגליים שלו היו רקובות עם המון מוגלה. מה עושה אחותי? אוספת גם אותו ומביאה אותו אלינו, ואז כבר היינו ששה.

אני בינתיים קיבלתי אוכל בצבא בבית חולים היכן שעבדתי, אז הוא אכל במקומי.

בינתיים המשכנו עם הסופגניות. בלילה היינו מכינים אותן ובבוקר הולכים למכור בשוק הגדול היכן שישנם הרבה אנשים.

פגשנו שם עוד מכרים, גם את ברודר פגשנו שם. את ברודר אבא של אפי שטנצלר פגשנו במחנה ששם אספו את כל הגברים כדי לשולחם לחזית. הלכנו לבקר אותו כל יום. אותו עוד הכרנו בז'וצקה. גם הבן דוד הזה שדאג לנו לדירה היה שם אבל הוא היה חופשי.

יום אחד הגענו והם כבר לא היו, אספו אותם ברכבת לחזית.

אחר כך נודע לנו שהגרמנים הפגיזו את הרכבת והרבה מאוד נהרגו, ברודר נשאר בחיים אבל הבן דוד נהרג.

היות שלא היה די כסף כדי שכולנו ניסע הביתה החלטנו שרוחל תיסע הביתה ברכבת לראות אם הבית קיים ואם בכלל יש לנו לאן לשוב. בינתיים כולנו נשארנו.

שכחתי לספר שאנחנו הבנות הקטנות היינו עומדות ליד הבחור הזה ומגרשות את הזבובים מהרגליים שלו ועוזרות לו לחתל אותן מחדש. קנינו לו משחות ונדמה לי שגם רופא ראה אותו.

שרה ז"ל המשיכה לנסוע בטרמפים לכפרים.

באותו לילה שרוחל יצאה לרכבת, הייתה הפגזה איומה על תחנת הרכבת וגם על הגשר היכן שגרנו. ראינו שוב סוף עולם. אחותי רחל איכשהו ניצלה והגיעה הביתה.

היא הייתה בבית שלנו והוא היה ריק. גם שם הייתה צריכה להתחבא מהשלטונות הרוסיים. הם תפשו בחורות ברחובות ובבתים ושלחו אותן לדומבס לעזור לצבא הרוסי.

בקושי ניצלה גם משם. היו גם שכנים שלנו שהיו בבית מזמן והם הדריכו אותה איך להסתתר. בינתיים אחותי הגדולה שרה, עוד עשתה סיבובים ובפעם אחרונה חזרה חולה מאוד,

התקררה ושכבה כמה ימים. בסוף החלטנו לעזוב ולנסוע הביתה עם מה שיש לנו. איכשהו קנינו כרטיסים לרכבת וחזרנו הביתה.

רוחל ניקתה בינתיים את הבית וחיכתה לנו, היה לנו לאן להיכנס. דבר ראשון שעשיתי למחרת היום היה לקחת את הילדה לסבא וסבתא שלה ואת הבחור למשפחה שלו.

אל תחשבו ילדים, אם מישהו משתי המשפחות שאל אותי: "אולי אפשר לשלם עבורם, אולי אתם צריכים משהו?" אף מילה (כלום) אפילו שלא הייתי לוקחת כי אם עשינו מצווה שכזאת שלפחות תהיה מצווה שלמה.

אבל כל כך היינו זקוקים לקצת כסף כי הבית שלנו היה ריק בלי כלום. בלי כלי מיטה בלי אוכל בלי שום דבר.

אלה אנשים שלא היו במחנות כדי לשאול: אתם ילדים נשארתם בלי הורים, אולי אתם צריכים משהו. אוצר כזה גדול הבאנו להם שאם לא כן אף פעם הם לא היו רואים אותם. רק הנכדה הזאת היחידה נשארה מכל המשפחה. הדוד שלה כבר היה בבית והוא רק התבייש.

יותר לא שמענו מהם. לילדה קראו טוטי.

נכון שקשה לכם להאמין לי? גם לנו זה היה קשה. ממה מתחילים, התחלנו ללכת רוחל ואני לגויים שגרו בסביבה שאימי ז"ל נתנה להם הרבה דברים לשמירה.

אני לא אגיד שהחזירו לנו הרבה דברים אבל קצת כריות ושמיכות וקצת אוכל. כל גוי שהכיר אותנו נתן משהו.

הרי חזרנו מהמחנה ממש בלי בגדים בלי כסף ובלי כלום. התחילה התמודדות מחודשת להישרדות. דבר אחד היה כל הזמן בראש שלי, רציתי לחזור ללימודים.

ברכבת שחזרנו הביתה נסעו איתנו האמא עם בנה, זאת שעשתה אתי יחד את הסופגניות והיא אמרה לבן שלה שדבר ראשון היא רושמת אותו לבית הספר ואני קינאתי בו.

אף פעם לא קנאתי בשום דבר אבל ידעתי שאני לא אוכל להרשות לעצמי ללמוד כי אנחנו נצטרך להתפרנס לבד.

היה לנו בית גדול אז אכלסנו שתי משפחות נוספות שגרו איתנו.

התחלנו לחשוב ממה בעצם להתחיל. משני האחים שלנו לא שמענו כלום במשך כל הזמן, וגם הם לא ידעו כלום מאיתנו.

אני בכל זאת נרשמתי לבית ספר יחד עם פפי והתחלתי ללמוד. זה היקשה מאוד בבית.

שתי האחיות הגדולות התחילו לעבוד. אחת בתור מוכרת בקיוסק במפעל של עצים ואחותי הגדולה שרה ניהלה את החשבונות של הצרכנייה שהיתה מרוחקת 3 ק"מ מאתנו בסדגורה.

הלימודים שלי לא ארכו הרבה זמן. באותו זמן התחילו לבוא אלינו הביתה בחורים ובחורות ששרדו בפולנייה גבול רומניה. להזכירכם אנחנו גרנו ברחוב הראשי.

שם עברה כל התחבורה לצ'רנוביץ ומכל הסביבה וגם מפולנייה.

מה עשו הבחורים האלה מסתבר ששם בפולנייה לא היה להשיג כלום אחרי המלחמה ואצלנו כן יכלו להשיג למשל: שמרים שזה היה מצרך מאוד חשוב, משחת נעלים ועוד דברים.

הם היו באים בטרמפים, קונים אצלנו סחורה, לנים ואוכלים אצלנו והולכים למכור שם.

ואצלנו היה בית פתוח לאכול ולשתות לכולם. כי למי שאין כלום יש גם בשביל אחרים. אבל למי שיש לא נותן לאחרים אפילו כוס מים. כל המכרים שלנו חשבו שאנחנו עשירים כי תחזקנו לבד את הבית ותמיד היו עוד כמה פיות להאכיל.

תמיד דיברנו בינינו שיותר טוב שיחשבו שיש לנו במקום לומר שהיתומים האלה מסכנים.

אנחנו חיינו מהיד אל הפה, במה שהרווחנו היום קנינו אוכל ואכלנו. יום אחד הם שכנעו אותי לבוא איתם, הם היו בני בית אצלנו שהגיעו כמה פעמים בשבוע והרוויחו יפה מאוד. אלו היו בחורים שקפצו מרכבות בזמן שלקחו אותם למחנות בתור ילדים.

התחלתי להצטרף אל החברה האלה ובינתיים לקחתי מבית הספר חופש עם פתק שאני תלמידה.

אז הייתי בת 15. מהנסיעה הראשונה הרווחתי סכום כמו משכורת של חודש ואפילו יותר. אני זוכרת שקניתי מהנסיעה הראשונה לכל אחד מאיתנו שעון.

הייתי לנה אצל ההורים של אחד הבחורים האלה וככה התחלתי לנסוע פעם פעמיים בשבוע לטשורטקוב ולעוד כמה מקומות שאני לא זוכרת. הנסיעות הללו היו מאוד מסוכנות גם מהמשטרה שלא תתפוש אותנו כמבריחים וגם פחדנו מהפולניים ביערות שנשארו עם הגרמנים והיו מתקיפים הרבה מאוד אנשים בדרכים.

אני לא אשכח את הפחד שנשאר לי מהנסיעות האלה. שאפילו שהייתי כבר פה בארץ ודודה שלי נתנה לי תרנגולת או כמה ביצים, פחדתי פחד מוות בתוך האוטובוס שאולי תבוא המשטרה ותחפש מה יש לי בתיקים. למעשה, באותם זמנים בארץ היה צנע ואסור היה להעביר דברים מהמשקים העירה כי זו היתה עבירה.

אני חוזרת לנסיעות שלי, במכוניות האלה שנסענו עם החברה היו עולים חיילים (משטרה) בודקים תעודות ומה שיש לנו בתוך התרמילים. לפעמים היינו יכולים להעלים את התרמילים מעיניהם אבל כשזה לא הלך והם מצאו את הסחורה אז עם קצת כסף הם היו מעלימים עין.

הבחורים האלה כבר היו רגילים לזה וידעו איך להתנהג איתם. בינתיים אני השתמשתי בתעודת תלמידה וזה עזר לי.

גם החיילים הרוסיים לא היו מלאכים טובים כל כך בשביל היהודים. הם שנאו אותנו מספיק. הם לא פעם התבטאו שחבל שהגרמנים לא גמרו את המלאכה.

אלה שהיו ביערות היו משתפי פעולה עם הגרמנים ואחר כך הרוסים לחמו נגדם וקשה היה לחסל אותם. בלילות הם היו נכנסים לכפרים ולוקחים מכל הבא ליד והורגים גויים ויהודים. הם היו כמו היום החמאסניקים. להם קראו בנדארובציק.

פעם אחת נהג המשאית שנסענו בה, עצר באמצע הדרך ואמר לנו תרדו, אני אומנם נהג רוסי אבל אני גם בנדארובציק, אפילו שאנחנו שילמנו לו כסף מלא בעד הנסיעה. הוא הוריד אותנו קילומטרים רבים מאיזה כפר באמצע הלילה. לסיום הוא עוד אמר תגידו לי תודה שאני לא הורג אתכם. בימים ההם עוד הרבה יהודים שילמו בחייהם כי לא האמינו שהגוי השכן יהיה מסוגל עכשיו אחרי הכל עוד להרוג יהודים.

השארנו את כל הסחורה על המכונית והתחלנו ללכת ברגל. הלכנו חצי לילה עד שהגענו לאיזו משפחה שהחברים שלי הכירו. היהודים האלה בעצמם לא האמינו שנשארנו בחיים.

היו עוד הרבה סיפורים כאלה ותלאות אין ספור.

פעם אחת גם רוחל הצטרפה לנסיעה כזאת וראתה את הפחדים ואת כל התלאות היא סיפרה הכל לאחותי הגדולה, הן הגיעו למסקנה שאסור להן לתת לי יותר להסתכן. בינתיים התחברנו עם כל החברה האלה והתחילו אהבות ואכזבות.

המשפחה שגרה אצלנו, משפחת גוט, אבא אמא ושתי בנות. הקטנה הייתה בגילי, היא כמובן למדה והיתה גאה שהיא לומדת. עוד משפחה נוספת שגרה, הדודה של פישל רול עם כמה בנות.

לבחורה אחת בת גילי תמיד היה חשוב להתבלט, וכל פעם היא יצאה עם מישהו אחר מהבחורים האלה. קראו לה רנאטה. אני לא שמתי לב אליה ולא לכל הבחורים האלה כי הראש שלי עסוק היה רק באך מתפרנסים.

כמה שאפשר למדתי בעצמי ועזרתי בניהול הבית. לה לא היו הדאגות האלה.

כשחזרנו מהמחנות מצאנו אחד המכרים שלנו שקראו לו כהן הוא עבד בבית חרושת למשקאות. בו הוא עבד גם לפני המלחמה. הוא היה אוכל אצלנו צהרים עוד לפני המחנות. אני זוכרת שהאוכל שלו היה חייב להיות רותח. הוא היה נותן דפיקה בחלון שבמטבח וזה היה סימן האומר: "תחממו לי את האוכל".

הוא היה ממש בן בית אצלנו. אז הוא הציע שיביא לנו משקאות ונמכור אותם בעיר צ'רנוביץ לחנויות. זה היה מאוד מסוכן. לי היו אז כבר אופניים, שמתי את הבקבוקים מאחורנית הסתרתי אותם קשרתי ויצאתי לדרך.

סיפרתי לכם קודם שהיה גשר שהפריד בין ז'וצקה לצ'רנוביץ, על הגשר היתה שמירה של חיילים שבודקים את האנשים וגם את דבריהם. אני נסעתי לי עם בטחון עצמי למראית עין כי הפחד עוד נשאר לי מהנסיעות לפולנייה. לפני הגשר התחיל לדפוק לי הלב וכמעט נעצר מלכת, אבל עשיתי את עצמי שמחה.

חייל אחד התחיל לפטפט אתי זה לקח קצת זמן עד שנסעתי לדרך והוא לא הסתכל על מה שיש לי על האופניים.

עברה בגשר שכנה שלנו (מינה גוטסמן) וראתה אותי מפטפטת וצוחקת עם החייל.

בערב היא סיפרה לאחיות שלי, לא מתאים לאחותכם שהיא מנהלת שיחות עם חיילים. היינו ממש מתחת לזכוכית מגדלת. אבל הן לא סיפרו לה את האמת והבינו טוב מאוד את המצב שלי.

הגעתי עם הסחורה לחנות, מסרתי אותה, קיבלתי כסף ויצאתי לדרך הביתה.

למזלי הרע, לא פחות ולא יותר, המעטפה עם הכסף שהיתה עלי נפלה בדיוק על הגשר ולא תאמינו, ישר אל הפרות. נסעתי הביתה ממררת בבכי. לחשוב שכל ההשקעה וכל הרווח ירדו לטמיון ואין לי כסף להחזיר לו עבור המשקאות.

האיש התחשב בנו ואני חושבת שמעט מאוד מהכסף החזרנו לו. כאלה עוגמות נפש ותלאות היו הרבה. אבל המזל שלנו היה שהיינו מאוחדים מאוד ואחד עזר לשני וככה יכולנו להמשיך הלאה.

יום אחד אנחנו מקבלים בשורה שראו את האחים שלי ושהם מתכוננים לבוא הביתה ברכבת משא המגיעה מרומניה. השמועות אמרו שמכולנו רק פפי נשארה בחיים.

הם ידעו שפפי ילדה חלשה אז הם אמרו שהם חוזרים הביתה לעזור לפפי. כמה שהמשפחה האומנת התחננה לפניהם שלא יצאו לדרך זה לא עזר. שם היה להם טוב מאוד.

רק ברגע האחרון אמרו לנו באיזה שעה הרכבת מגיעה. ואני אך שהסתובבתי בבית בלי נעליים, בלבוש מרושל לא חשבתי פעמיים ויצאתי בריצה לתחנת הרכבת. המרחק היה בערך כמו מהבית שלי היום לרכבת ארלוזורוב.

זאת הייתה תחנת ביניים לפני התחנה המרכזית.

תמיד הרכבת עצרה שם והורידה נוסעים. אני מגיעה לתחנת הרכבת ורואה שרכבת משא מתקרבת. אני מסתכלת על כל קרון וקרון ופתאום אני רואה את שני האחים שלי שחורים כמו כושים.

הם גם זיהו אותי והתחלנו לצעוק אחד לשני אבל הרכבת לא עצרה והמשיכה לנסוע. נפל עלי פחד כי שמענו שלוקחים ילדים לרוסיה וזאת היתה רכבת משא צבאית אבל לא התייאשתי, המשכתי לרוץ לתחנת הרכבת המרכזית שזה בטח 2 ק"מ משם (זה היה מרחק כמו מנחלת-יצחק למרכז תל אביב ואפילו יותר) בלי לחשוב אפילו שמישהו יראה אותי בצורה כזאת ויחפה.

היתה תחנה גדולה במרכז צ'רנוביץ ואני הגעתי מעט אחרי הרכבת. הילדים עוד לא הספיקו לצאת מאולם ההמתנה.

את הפגישה איתם קשה לתאר, מה שהרגשתי באותו רגע ומה שהרגישו הילדים. הם נראו בדיוק כמו שני כושים מלוכלכים, יחפים ורעבים.

אני לא זוכרת איך הגעתי הביתה איתם כי לא לקחתי איתי כסף אבל אני כן זוכרת כמה זמן זה לקח לי לרחוץ אותם. הפשטתי אותם והכנסתי אותם לקערת מים ורחצתי אותם מכף רגל עד ראש כמו שני ילדים קטנים, הם היו מאושרים כבר להיות איתנו. עד שהם אכלו וסיפרו מה עבר עליהם זה ארך כל הלילה.

בתאריך ז' אייר 26.4.96 סיימתי את הדף והמשפט האחרון היה על שני האחים שלי.

זה היה יום שישי אחר הצהרים והפסקתי לכתוב. ואז חשבתי לעצמי שאני חייבת לשאול את מנחם כמה דברים על מה שקרה להם כשהיינו פרודים כי זכרתי רק חלק קטן ממה שהם סיפרו לנו. חשבתי שאולי סוף כל סוף הוא יפתח את הפה ויאמר כמה מלים היות ומעולם הוא לא דיבר על השואה.
ערב אחד הוא הגיע עם הבן שלו שלומי, אני לא יודעת איך פתאום הגענו לשיחה כששלומי אמר לי שהוא לא יודע אף מילה על אבא שלו משום שהוא לא מספר שום דבר.
אני רוצה לדעת קצת על השורשים ומה היה. התחלתי לספר ולספר עד חצות הליל ומנחם לא השתתף בשיחה.

אז חשבתי שעכשיו כשהוא יקרא מה שכתבתי אולי הוא גם קצת יפתח ויספר לילדים שלו מה קרה.

מה עושה הגורל הרע? יום ראשון התבשרנו על האסון הגדול הזה על מות אחי הצעיר מנחם זה היה בט' אייר 28.4.96 . איך אפשר עכשיו להמשיך?

כשירד האסון הזה עלינו, התאספנו שוב כולנו יחד. הגיעה אחותי רחל עם הבת שלה ואחי מיכאל עם אשתו וישבנו כולנו שבעה, ביחד.
על מה מדברים בשעות כאלה על מה שעברנו יחד. מתברר שגם אחי מיכאל הקליט שתי קלטות שם באמריקה. הקליטו אותו על מה שהוא זוכר. ובאמת הוא זוכר הרבה יותר ממה שחשבתי. גם אחותי רחל פתאום נזכרה בהרבה דברים וככה החלפנו בינינו זיכרונות. איבדנו אח מאוד יקר לנו שהיה אהוב מאוד על כל המשפחה.
שלא לדבר על אישתו רחל, ילדיו, נכדיו שאבד להם בעל נאמן סבא ואבא מסור שאבד להם בחטף כזה.

קשה לי מאוד להתארגן ולהמשיך לכתוב אבל אין ברירה, צריך להמשיך כי הבטחתי לילדים שלי שאני משאירה להם משהו על חיי.
הפצע עמוק מאוד ולעולם לא יתרפא. רציתי לכתוב כמה מילים על דמותו של מנחם אבל קשה לי מאוד כי הוא עומד לי לפני העיניים ואני לא יכולה לדבר עליו בלשון עבר.
במשפט אחד אני יכולה רק להגיד שהוא היה טוב לכולם למשפחה לחברים ולכולם.
אני רק יכולה לצרף לזה את כל ההספדים שאמרו בזמן הלוויה והשלושים.
עברו חודשיים, אין ברירה חייבים להמשיך. אתמול שלמה הביא לי מאמריקה את הקלטת שמיכאל הקליט. ישבתי שלוש שעות כדי לראות

אותו מספר כל מה שהוא זוכר ויודע, יש לו משברים באמצע וכמה פעמים הוא פורץ בבכי מר תוך כדי הדיבור.

כל הזמן הזה חשבתי לו הוא היה שולח את הקלטת שנה קודם (הוא הקליט אותה בשנת 91), כי אז אולי מנחם היה שומע את הדברים ופותח קצת את הלב הסגור שלו. ואולי אז היינו שומעים גם מה הוא זוכר.

הוא מספר שם הרבה מאוד על התקופה שהם נפרדו מאיתנו והיו שניהם לבד.

את האהבה הזאת ששררה ביניהם קשה לתאר במילים. בבוקר צלצלתי אליו לאמריקה ושאלתי למה הוא לא שלח את הקלטת אחרי שהוא הקליט והוא ענה לי: "מי תאר לעצמו שנאבד את מנחם בחטף כזה".

הוא שלח את זה עכשיו זה היות ודברנו פה, לדאבוני, בזמן השבעה.

לא האמנתי שהוא זוכר כל כך הרבה, סך הכל הוא היה ילד בן עשר בתחילת הגירוש. בשבילי הקטע היכן שהם נפרדו מאיתנו ולקחו אותם בתור יתומים לרומניה היה מעניין ביותר.

אני רוצה להמשיך למרות שזה קשה לי מאוד. אני לא זוכרת מה הם סיפרו ומה עבר עליהם.

אני רק יודעת שהם היו אצל משפחה שמאוד אהבה אותם ודאגה להם מאוד והצטערו שהם עוזבים אבל הם הבינו את הילדים לפי מה שהם סיפרו להם שהם נוסעים הביתה בגלל אחותם פפי.

האח הגדול יותר, מיכאל קיבל שם התקפת אפנדציט ולקחו אותו לבית חולים. באותו זמן אספו את כל הילדים לקונסטנצה כדי לנסוע לישראל. מנחם התחנן שישאירו אותו כי אחיו איננו והם לא הסכימו אז הוא קפץ מהמשאית והלך לבית החולים למיכאל.

הוא התחבא כי לא רצה להיפרד מאחיו. האנייה הזאת טבעה בים עם כל הילדים. אני אפילו לא יודעת אם הגרמנים או האנגלים הטביעו את האנייה. זה כל מה שאני יודעת מהם.

אני אבקש ממיכאל שיכתוב על הזמן הזה מאז שנפרדו מאיתנו עד שהם חזרו הביתה.

אני שמעתי את זה בקלטת ומאוד התרגשתי מהסיפור.

אני אמשיך, אחרי שהילדים כבר היו אתנו המשכנו עוד לגור בבית שלנו תקופה מסוימת ואחרי כמה זמן עברנו לגור לצ׳רנוביץ. המשפחות שגרו אתנו עזבו והיה מאוד מסוכן לבנות לבד לגור בבית כי היו חיילים שהכירו אותנו ממקומות העבודה שאחיותיי עבדו.

שכחתי לספר שלפני המלחמה בשנת 40, לאמא שלי הייתה בת-דודה שהיו לה חמישה בנים ובת והם גרו ברומניה בדורנה-ווּתרה. לשם הרוסים עוד לא הגיעו אבל הם היו קומוניסטים והם ברחו לצ׳רנוביץ. שם הייתה להם דודה ובאו לשם שלושה מהבנים האלה לדודה שלהם. היא הייתה גם דודה של הילדה שאספנו במחנה. הם התלהבו מאוד מהרוסים והתחילו לחפש עבודה ולהשתקם שם. הם היו בחורים מאוד יפים וגבוהים במיוחד.

הדודה שלהם אמרה שפה יש עוד משפחה ולה בנות, אז שיבואו לבקר. אחותי שרה ז״ל הייתה אז בת 17 או 18 ואחד מהבנים התחיל לבוא הרבה מאוד אלינו והתפתחה אהבה ביניהם.

אבי ז״ל לא היה מרוצה כל כך מהעניין הזה כי הוא הבין שהוא קומוניסט והוא היה גבוה מאוד ואחותי לא היתה מהגבוהות.

היום הגובה לא משחק כי היום כולם גבוהים אבל אז זה היה משהו מיוחד. אנחנו הקטנות השתגענו אחריו וכל כך אהבנו אותו. אני זוכרת איך אני רצתי מבית הספר כי אולי עד שאני אגיע הוא כבר לא יהיה. אחותי גם אהבה אותו מאוד. אמא שלי הסכימה, היא הבינה את שרה אבל אבא שלי נשאר בשלו.

אני זוכרת שהם היו נפגשים בעבודה של אחותי והוא היה מלווה אותה עד הבית ולא נכנס. אבא שלי מאוד כעס שהפרו את ההוראה שלו אפילו שאחותי הייתה האהובה עליו, מכולם.

אמא שלי הזעיקה את הסבא ואת הדוד שיבואו לדבר עם אבא מאחר שהוא לא צודק, אבל שום דבר לא עזר. הבחור בעצמו (משולם) דיבר עם אבא ואמר לו שיבוא איתו לרופא ואם הרופא יאמר שהגובה שלו זו בעיה אז הוא יעזוב.

מה עושה הגורל, הרוסים צריכים לסגת וגם הבחורים חייבים לברוח אתם יחד כי נשקפת להם סכנה עקב היותם קומוניסטים. הוא בא להיפרד והתחנן לאבא שנבוא אתם כי מתקרבות צרות גדולות או לפחות שירשה לאחותי לבוא אתם. אבא לא הסכים, הוא אפילו היה מרוצה שהוא עוזב.

אני חוזרת לתקופה שאחרי המחנות, יום אחד אני נוסעת בחשמלית ומסתכלת דרך החלון ורואה את משולם מסתובב בעיר צ׳רנוביץ על יד תחנת הרכבת. בשל הגובה שלו זיהיתי אותו מיד.

רצתי הביתה בשמחה גדולה, לספר לאחותי ואמרתי לה: ״את יודעת את מי ראיתי עכשיו, את לא תאמיני ראיתי את משולם!״.

אני רוצה לציין שזה אחד מהאחים שאתם מכירים את יידל עם הזקן שהיה בחתונה של אתי אותו פגשתי ביערות הכרמל.

אחותי נשארה אדישה היות והיא לא האמינה וחשבה שאני מדמיינת. למחרת בבוקר, הוא פתאום מופיע, לא היה לו אומץ לשאול על אחותי שרה הוא הסתובב בעיר יום יומיים ולא היה לו האומץ להגיע כי הוא לא ידע מי מאתנו נשאר בחיים.

הוא היה מאוד נבוך כי לא ראה בסביבה את אחותי מאחר והיא הייתה בעבודה.

אני הצעתי לו לשבת והוא אמר שהוא ממהר ולא יכול. אני לא חיכיתי שישאל רק קפצתי ואמרתי ששרה בעבודה. רק אז הוא נשם לרווחה. אמרתי לו שאני אלך לעבודה של שרה ואומר לה שהוא הגיע.

רצתי לרכבת, רצתי 3 ק״מ למקום ששרה עבדה (כבר לא יחפה...) ובאתי אליה כבר בלי נשימה ואמרתי לה שמשולם הגיע. היא נראתה אדישה ואני לא יכולתי להבין למה.

אמרתי לה לבוא הביתה מהר כי הוא ממהר. אז היא אמרה שאם הוא ממהר שילך לו. אמרתי לה:״ אם את לא באה אני רצה בחזרה הביתה, לבד״. היא לא רצתה שאני ארוץ ברגל אז היא לקחה עגלה וחזרנו הביתה.

אני קפצתי ראשונה מהעגלה ורצתי הביתה והיא התמהמהה והלכה לאט לאט. כמו היום אני רואה בעיני את אדישותה ואיך שהיא יורדת באיטיות מהעגלה. בתור ילדה בת 15 לא יכולתי להבין, אבל עכשיו אני מבינה יותר. הוא נשאר אצלנו בערך שבועיים וסיפר לה שהוא נשוי ולמה הוא התחתן ושיש לו ילד. רוב הזמן הם התחפשו לגרמנים. גרמנית הם ידעו לדבר, והם עבדו בבתי חולים של הגרמנים ושם עבדו אחיות רוסיות והם עזרו לשני האחים האלה מאוד. כנראה הם ידעו שהוא יהודי אז הם הצילו אותו ואת אחיו. האח השלישי נפטר ושני האחים התחתנו עם האחיות האלה.

האח הגדול יותר חזר אחרי המלחמה עם הגויה לאמא שלו, אשתו של הראשון התגיירה והוא נשאר ברוסיה. היה לו תפקיד סודי שהוא לא סיפר מהו אבל הוא מאוד פחד. אנחנו היינו מוכנים לעזור לו ולהציל אותו שיוכל לעבור לרומניה למשפחה אבל הוא מאוד פחד.

הוא אמר שימצאו אותו בכל מקום. אולי גם בגלל שהיה לו שם בן, ואולי בגלל שהוא אמר ששומרים עליו בכל מקום.

הוא לימד אותי לגהץ מכנסיים וגיהצתי לו את המדים. כל יום הוא אכל ושתה.

הלכתי איתו פעם העירה אז כל אחד הסתובב והסתכל עליו. הייתי אתו בשוק בו הרבה מאד אנשים (כמו היום בשוק הכרמל) ואם היו צריכים למצוא אותו היה צריך רק להרים את הראש. עד היום אני זוכרת את המטפחת שלו שהוא מנפנף מהרכבת עד שהרכבת נעלמה.

הוא נפטר שם ואת האמת אף אחד לא יודע עד היום, איך ומה קרה. אפילו אחיו לא יודע.

אחותי רחל עבדה במזנון הנגרייה בז'וצקה ושם הכירה הרבה חיילים וקצינים שחזרו מגרמניה והביאו איתם שלל מצרכים. הם מכרו את זה פה והיא היתה אמיצה מאוד וקנתה אצלם סטוקים שלמים של סרדינים וכל מיני שימורים מאוד טובים ומכרה אותם לחנויות וככה הרווחנו כסף אבל זה היה מאוד מסוכן אם תופשים אותך, מכניסים אותך שנים לבית סוהר. זה נמשך עד שהחלטנו שזה מסוכן מדי.

צריך היה לעזוב את הבית שלנו ולנסוע העירה כדי להיות בן יותר יהודים. היה לנו מכר, בעל בית חרושת לנרות. הוא אהב מאוד את ההורים שלנו והצטער שהם לא חזרו אז ורצה לעשות משהו בשבילנו כדי לעזור לנו. הוא דאג לנו לדירה בצ׳רנוביץ ולא לקח מאיתנו כסף.
שכחתי לציין שאמא ואבא של שושנה גרו בצ׳רנוביץ והם חזרו עוד לפנינו מהמחנות. הדוד אברום עבד במאפיות וחילק לחם ותמיד היה מביא לנו שני לחמים. הלחם הזה היה שחור מרובע קשה וגס והידיים של אברום היו פצועות מזה. בכל פעם שהיה בסביבה היה מביא לנו לחם. שוש הייתה אז תינוקת. הם גם מאוד שמחו שאנחנו עוברים העירה ולא יהיו להם דאגות על שאנחנו גרים שם לבד.
עברנו לבית והאחיות המשיכו לעבוד במקומות שלהם ואני נכנסתי לעבוד במשרד שלו על יד הבית. אני גם חושבת שזאת הייתה גם כן דירה שלו. עבדתי בתור פקידה.
התחלנו להתארגן וכל אחד היה בתפקיד אחר: פפי מבשלת, אני-כביסה ואפיה, שרה מגהצת רחל עבדה עד מאוחר מאוד אז היא יצאה מהעניין. גם קניות פפי ואני עשינו. פפי הייתה מסדרת את הדברים המגוהצים במקום וחלילה שמישהו היה לוקח לבד. היא הייתה אחראית על ארון הבגדים והיה איסור מוחלט לגעת.
באותו זמן חזר יידל האח של משולם מהצבא הרוסי ולאן באים? אלינו. זה לא היה שחרור אלא הוא ברח גם הוא היה גבר יפיפה אני חושבת שהוא היה אז בן 30-33.
כמובן שהוא אוכל שותה וישן אצלנו וצריכים לעזור לו לעבור את הגבול לרומניה.
ומי ישלם עבורו? כמובן אנחנו. אחר כך התברר שהייתה לו שם כלה אבל הוא לא סיפר לנו.
היה לנו הרבה מכרים שיסדרו דברים כאלה אבל בסוף למזלו הרע תפשו אותו בגבול והכניסו אותו לבית סוהר. הם היו כמה חברה.
פפי ואני כמובן מביאות לו אוכל כל יום. זה עוד לא הכל. גם עלה בכסף לשחרר אותו. שם עם כסף אפשר היה לעשות הכל.

בסוף שחררו אותו ושוב שילמנו והוא הגיע למקום חפצו, הפעם זה הצליח. גרוש לא ראינו ממנו והיתה לו אפשרות לעזור לנו.

האחיות הגדולות המשיכו לעבוד ובנוסף הן התחילו לעשות עסקים שחורים כדי לאסוף כסף ולנסוע לארץ ישראל.

אבל יום אחד כנראה מישהו הלשין ובאו מהמשטרה. ברגע שהם היו בחדר אחד פפי ואני זרקנו דברים מהחדר האחר דרך החלון כדי שהם לא יגלו. בכל אופן חלק מהדברים הם כן ראו והם לקחו את שרה איתם למשטרה ואסרו אותה. אחרי 24 שעות עם כסף שחררנו אותה. אם אתם מכירים את המספרה ליד קרביץ הספר שקוראים לו שפסל הוא האיש שתיווך כדי לשחרר את אחותי.

זה עלה מספיק כסף. ואז החלטנו לעזוב ולהתחיל בדרך לארץ ישראל. התחלנו להתארגן וידענו שמחכה לנו דרך ארוכה וקשה. אני מצדי התחלתי לעשות אטריות שלמדתי מאמא שלי, בזמננו. קילו קמח ועשר ביצים בלי מים את זה כשמיבשים זה מחזיק הרבה זמן בלי מקרר. עשיתי כמה סוגים של אטריות: אטריות, פרפלך מרובעים. עשיתי איזה 10 קילו ביבש. כל סוג ארזנו בשקיות וזה באמת הציל אותנו בדרך. כל פעם בישלנו כמות עם איזו תוספת ואכלנו. האטריות לא התקלקלו כי לא היה חם כמו פה בארץ. היו לנו עוד כל מיני קופסאות שימורים וקצת עוגות והיה לנו ממה להתקיים.

החיילים שאנחנו הכרנו, עזרו לנו ונתנו לנו עגלה עם חייל שיעביר אותנו לתחנת הגבול.

שם התחילו שוב חיפושים על כל הגוף. אסור היה להוציא כסף ודברי ערך. האחיות שלי מהכסף שהן חסכו מהמסחר קנו כמה מטבעות זהב ואת זה החביאו בתוך כלי המיטה, הכריות או בשמיכות הפוך. אני לקחתי אתי עוד כמה מאות רובלים. כשעצרה העגלה הכנסתי את זה, כשהחייל לא ראה, מתחת לקרש של העגלה, לפני שנכנסתי לחיפושים.

ברגע שיצאנו מהחיפוש והתחלנו ללכת לעבר העגלה אני התגנבתי ומהר הוצאתי משם את הכסף כשהחייל לא ראה.

אני לא זוכרת את השמות של הערים וכמה זמן זה לקח אבל בסוף הגענו לאורדיה מארה.

דבר אחד אני כן זוכרת שבדרך היינו באיזה מקום הקרוב למקום המגורים של יידל וחשבנו לנכון לצלצל לו שאנחנו פה, אולי הוא יזכור ויביא לנו קצת כסף ממה שהשקענו בו.

הוא באמת בא אני לא זוכרת אם הביא איזה חפיסת שוקולד לאחים הקטנים. לנו לא הביא אגורה אחת. הוא היה לבוש אלגנטי. אני לא זוכרת אם האחיות הזכירו לו את זה אבל אני יודעת שהיינו מאוכזבים מאוד.

הגענו לאורדיה מארה. שם היו הרבה מאוד יהודים מקומיים וגם הרבה כאלה שבאו איתנו, שכנים. מה עושים? שמענו שהרבי מויז'ניץ שהכיר את ההורים גר שם בעיירה. אחותי הגדולה הלכה אליו והוא סידר לנו שיקבלו אותנו לקיבוץ של אגודת ישראל, את ארבעתנו: פפי שני הבנים ואני. האחיות הגדולות שכרו דירה קרוב אלינו.

פה התחילו חיים חדשים, משטר חדש. אנחנו באים מבית דתי מאוד אבל המחנות ואחרי המחנות, שיבשו את כל ענייני הדת.

פה התחלנו שוב כמו שאומרים מא' וקיבלו אותנו יפה מאוד מצד ההנהלה. מהר מאוד התחבבנו עליהם. היינו ילדים שקטים מנומסים והכי נקיים ומסודרים. היו שם הרבה מאוד בנות שבאו מהמחנות. הם היו מגורשי הונגריה

תמונה קבוצתית מהקיבוץ פפי ואני מצד ימין של מי שמחזיקה את השלט הימני

וטרנסילבניה ולא היו כל כך מסודרות. הן קצת קינאו בנו. תכף שמו לב איך אנחנו מסודרים. דבר ראשון שהיינו בתורנות במטבח לא האמינו באיזו זריזות אנחנו יודעות לעבוד. שום דבר לא היה קשה לנו.

בחדר שלי ושל פפי היו עוד שתי בנות. אני כיבסתי את כל כלי המיטה של כולם כדי שהחדר ייראה כמו שאנחנו רגילות.

כשהיינו תורניות מטבח ובשבת בבוקר עשינו סלט ביצים (ציבלה הי) הבנים תכף זיהו מי חתך את הבצל.

בתוך הקיבוץ הייתה מתפרה עם תופרת ותפרו שמלות לבנות הותיקות. אנחנו היינו חדשות וההנהלה הורתה להם לתפור גם לנו. זה קצת חרה להם שרק הגענו וכבר אנחנו נחשבות לותיקות. אגודת ישראל קיבלה תמיכה מהגוינט ומהקהילה ובכסף הזה עזרה לנזקקים. לפני שנכנסתי

לקיבוץ היה באורדיה מטבח שנתן אוכל לנזקקים. שם הכי אהבתי לאכול אטריות עם סוכר, קינמון ואגוזים. לקח להם מספיק זמן להיתחבר איתנו. ההנהלה העריכה אותנו מאוד.

במסגרת הקיבוץ הייתה משמעת חזקה. למדו ועבדו. חלק למדו מקצוע כל אחד משהו אחר. אני עבדתי קודם במתפרה בקיבוץ ואחרי זה מחוץ לקיבוץ במתפרה לחולצות של גברים.

לפני שנכנסתי לקיבוץ היה לי חבר שגם אתם הכרתם אותו, פישל רול, יצאנו בערך שלוש שנים אבל כשהייתי בקיבוץ הייתי חייבת להיפרד ממנו כי החיים שלי כבר היו שונים משלו.

הוא נשאר בחור חופשי וחוץ מזה התבגרתי קצת והיו לי חלומות אחרים. זה לא היה כל כך נעים כלפי פישל וגם כלפי כל המשפחה שלו כי הייתי בידידות עם כל המשפחה שלו.

באותה מידה לא היה לי נעים כלפי האחיות שלי כי פישל היה-בן בית אצלנו גם. התגברנו על כל זה וברגע שהגענו להידברות הוא עזב את אורדיה מארה ונסע מעבר לגבול לאוסטריה יחד עם אלי של פפי.

אלי ואחיו דוליו הם שארית פליטה מפולניה שהתחבאו ביערות במשך המלחמה. הם הגיעו לזוצקה אחרי שאלי שכב בבית חולים הרבה זמן כי הוא היה פצוע בחזה. כשהוא הבריא הוא התחיל לעבוד בבית חרושת לסוכר בזוצקה ושם התחבר עם פישל והוא היה שם בן בית. ודוליו היה בפנימייה לילדים.

וכשאנחנו עזבנו את צרנוביץ גם הם עזבו וכולנו הגענו לאורדיה.

אלי בעצמו יכול למלא ספר על החיים שלהם ביער.

עכשיו אני חוזרת לקיבוץ ורוצה לספר על מעט מההתרחשויות שם. רוב הבנות היו מעבר לגיל 20. פפי, אני ועוד שתיים שלוש בנות היינו הכי צעירות בקיבוץ. התחילו שידוכים לבנות. הרוב היו גברים מבוגרים שהיו להם כבר נשים וילדים אבל הם חזרו לבד מהמחנות ורובם היו אנשים אמידים שכבר הספיקו לעשות הרבה כסף ורצו בנות צעירות.

הבנות הבודדות שרצו לשפר את תנאי החיים נענו לשידוך והתחתנו. לא פעם ישבנו ובכינו על הבנות שהלכו והתחתנו עם הגברים האלה. את החתונות ערכו בתוך הקיבוץ, כמובן שאני עזרתי בבישולים ובלסדר את האולם שיהיה לטעמי. היו חתונות יפות מאוד אבל לבנות ולחברות זה היה עצוב. זה התרחש הרבה מאוד פעמים ואם היה עוד איזה רווק שהסתובב שם אז כל הבנות רצו אותו.

משה מנחם ומיכאל עם עוד כמה בנים מהקיבוץ

גם משה היה בן הרווקים המבוקשים. הוא היה מדריך אצל הבנים ועוד איזה רווק לא צעיר שהסתובב שם בהנהלה.

פה אני חייבת לספר לכם משהו מאוד לא סימפטי שקרה לי מתוך קנאה של הבנות בקשר לרווק הזה מההנהלה שכל הבנות חיפשו את חברותו. אסור היה לבנות להסתובב עם הבנים רק לשידוכים. פעם הלכנו קבוצה שלמה של בנות והבחור הזה עם עוד כמה בחורים. היה מותר לטייל בקבוצה. דיברנו על כל מיני דברים ויצא ככה שאני נשארתי עם הבחור הזה קצת מאחורי כל הקבוצה.

הבחור הוא זה שעומד מאחורי הנואם

אחרי כמה ימים ניגש אלי המנהל (שלמה יעקב גרוס) ואומר לי: לאה, אני רוצה לשדך לך בחור. עניתי לו שאני יותר מדי צעירה בשביל להתחתן וחוץ מזה יש לי גם אחיות גדולות. אז הוא ענה לי: אבל יש רינונים בן הבנות וזה לא מתאים לך, אפילו שאני לא מאמין לכל מה שאומרים.

ביקשתי ממנו שיאמר לי על מה מדובר, הוא לא כל כך הסכים אבל בסוף אמר לי שראו אותי מתנשקת עם הבחור הזה. אמרתי לו: איך אתה חושב? לו הייתי רוצה להתנשק הייתי מוצאת מקום יותר מתאים שלא היו רואים אותי.

אז הוא צחק וענה לי: אני בטוח בזה אבל חובתי הייתה להגיד לך. לא היה איכפת לי מה שהוא אמר לי, היה איכפת לי איך בנות יכולות להיות כל כך דו-פרצופיות וקנאיות וזה אכל אותי יום יום ולא יכולתי להירגע. יום בהיר אחד הלכתי לבקר את האחיות שלי ופתאום הסתחרר לי הראש והתעלפתי ברחוב. זה היה לא נעים שבחורה צעירה מתעלפת באמצע הרחוב. הרימו אותי ולאחר שהתאוששתי לקחו אותי לאחיות. אחרי כמה שעות חזרתי לקיבוץ. לא לקח הרבה זמן ושוב התעלפתי אז הם נבהלו מאוד ולקחו אותי לבית חולים היהודי בעיר.

הייתי מאוד חלשה והרופאים לא הבינו מה יש לי. הרופאים ישבו אתי שעות ליד המיטה כדי שאספר להם מה קרה לי. אהבה מאוכזבת או שאני בהריון. ואני לא מספרת להם.

לא ידעו איך לשאול אותי את השאלה הזאת, הם הלכו סביב סביב עד שיום אחד הבנתי מה הם חושבים וסיפרתי להם את האמת שמאוד נפגעתי מהבנות על השקר הזה ולקחתי ללב.

הם לא הפסיקו לצחוק שיש עוד תמימות כאלה שבשביל דבר כזה יכולות להתעלף.

כשחזרתי מבית החולים הייתי חלשה מאד, קנו לי כיסא-נוח וחלוק, הסתובבו סביבי ולא ידעו מה לעשות אתי. מסביב לא כל כך האמינו וחשבו שאני חולה כי גם בדיקות הדם לא היו טובות. עד היום אני לא יודעת איך אפשר להיות כל כך חולה מעגמת נפש.

עברו שבועות, התאוששתי ונגמר הסיפור. אחר כך סיפרו לי מי ולמה הוציאו כזה שקר.

הבחורה שכל כך אהבה אותו פחדה שאני אחטוף לה אותו ואז היא רקמה את הסיפור הזה.

כשבאתי ארצה נשבעתי לא ללכת לקיבוץ היכן שגרים במשותף. אחרי כמה חודשים התחילו לדבר על להוציא ילדים צעירים, בנים ובנות לארץ ישראל אבל קודם לתחנה בהולנד באופן לגאלי (באופן חוקי).

ביקשתי מאוד מהמנהל שלנו שמאוד חיבב אותנו שפפי תהיה בן אלה כי לה יהיה קשה מדי בדרך לא חוקית לצאת לדרך, היא לא תעמוד בתלאות כאלה.

עם הרבה פרוטקציה רשמו את מנחם ואת פפי, מיכאל נשאר בינתיים איתנו. אספו את כל הקבוצה הזאת ונסעו לבוקרשט. שם החזיקו אותם שבוע שבועיים.

באותו זמן היה פיחות גדול מאוד בכסף הרומני. ממיליון של כסף רומני יצא מאה. היה מאוד קשה לארגן כסף שיסעו הלאה וגם קשה מאוד היה לקנות מצרכים חיוניים.

שם בבוקרשט שוב התחיל סחר-מכר אנשים התחילו להכניס ילדים לרשימות תמורת הרבה כסף.

פפי הייתה נראית כבר יותר גדולה ורצו לקחת את המקום של פפי. בינתיים הודיעו לנו שהרכבת עוברת בעיירה ארד ביום זה וזה בשעה זו וזו. אחותי שרה ז"ל עשתה את כל המאמצים לארגן כסף כדי לנסוע לשם ולפגוש אותם.

שרה הגיעה לרכבת. הרכבת עצרה שם לכמה זמן והיא שמעה את הסיפור שפפי סיפרה לה שרוצים להוריד אותה מהרכבת. שרה ניגשה למנהל של הקבוצה ואמרה לו: אם אתה תעיז להוריד את פפי אני אשכב על המסילה.

בסוף הכל הסתדר וברגע האחרון כשהרכבת התחילה לנוע היא קפצה לתוכה.

היא עשתה את החשבון שהיא חוסכת הרבה כסף בזה שהיא במילא צריכה לעבור את הגבול בדרך לא חוקית ומה שהיא חוסכת זה יהיה בשביל רוחל.

שם בגבול גרמניה היא תרד ושם יש לה כבר מכרים כגון: פישל ואלי ועוד.

כשפפי ראתה אותה היא לא האמינה למראה עיניה היא התחבאה בשירותים בזמן שבדקו את הנוסעים. פפי נתנה לה כמה דברים מהבגדים שיהיה לה להחליף ברגע שהיא תרד מהרכבת.

לפני שהיא קפצה לרכבת היא השאירה למישהו מספר טלפון להודיע לנו את מה שהיא עשתה. למחרת בבוקר בשעה מוקדמת רוחל מגיעה בבכי מר ומספרת לי מה שקרה. פשוט אי אפשר היה להרגיע אותה. מה יהיה ואיך היא תסתדר עכשיו לבד.

אחרי שהיא הגיעה לגרמניה היא צלצלה ואמרה לה שתמכור את כל הדברים שאפשר, שתמסור את הדירה ושתעבור את הגבול עם קבוצת אנשים שביניהם היה גם ברודר.

כמובן שמיכאל ואני הלכנו לעזור לה אבל היא עדיין לא נרגעה. שרה ז"ל עשתה חישוב מאוד נכון והיא חסכה בזה הרבה כסף, הראש שלה תמיד היה פתוח ותמיד היא חשבה קדימה.

בינתיים פה לא היה פשוט עם רחל אבל איכשהו היא הסתדרה, גמרה עם הדירה ובאה לגור אתי לכמה ימים.

בחודשים האחרונים התחיל משה לחזר אחרי, זה היה עוד כששרה הייתה והוא ביקש ממנה שתיתן את הרשות. אני באמת הייתי הבת הרביעית וזה לא היה כל כך מתאים אבל איכשהו העניין הסתדר ובעזרת ה' כולם התחתנו אחרי.

בינתיים הגיעה בשורה שגם העלייה שלנו מתקרבת וגם הקבוצה שרוחל הייתה צריכה לעבור את הגבול יצאה בדיוק יום קודם.

אז החליטו בקיבוץ ברגע האחרון שישברו צלחת ואני ומשה נצא כבר בתור חתן וכלה.

רוחל הביאה לי בבוקר עוגה וחשבה שהיא עוד תהיה בזמן שישברו צלחת אבל בינתיים צלצלו שהיא כבר תבוא. נסעתי אתה בכרכרה עד סוף העיר ושם נפרדנו.

כשחזרתי מהפרידה של רוחל הייתה כבר השמועה שאנחנו יוצאים על הבוקר וככה לא יכולתי להספיק לקבל הודעה איך היא עברה את הגבול. שוב נפרדנו כולנו בזמן קצר כזה. נשאר רק מיכאל אתי.
בבוקר כשעמדנו עם התרמילים על הגב, שברו צלחת וככה יצאנו לדרך. זה היה כל כך מהר ומבולבל שקשה לתאר את זה.
הגענו לבוקרשט ונשארנו שם כמה ימים, לא נפרדנו משה מיכאל ואני. נסענו דרך בולגריה. זאת הייתה דרך קשה מאוד אבל אני לא יכולה לפרט כי אני לא זוכרת הרבה. אני רק זוכרת שעוברים באיזו מעבורת וכל פעם מעבירים כמות של אנשים ולאחר שסופרים את הכמות הרשומה אמרו: עד פה!
היות שהיו אנשים שהתפלחו בלי תעודות אז משפחות נפרדו ולחלק גם לא נתנו לעבור. אנחנו שלושתנו תמיד נשארנו יחד ועברנו יחד והגענו לאוניה.
אני מספרת את זה בשתי שורות אבל היו תלאות קשות מאוד וזה לקח שבועות מאז שיצאנו מהקיבוץ.
ברגע שהאונייה התחילה לזוז קבלתי מחלת ים ושכבתי על הקרשים למעלה ולא יכולתי להסתכל על הים, לא אכלתי כלום רק הקאתי. כשקמתי לעשות פיפי היו צריכים להוביל אותי כי סגרתי את העיניים ולא יכוֹלתי לראות את הים. לאוניה קראו "גאולה" ולאוניה השנייה קראו "מדינה". בינתיים היתה תקלה באנייה "מדינה" והרבה אנשים היו צריכים לעלות לאוניה שלנו.
אז קיבלנו הוראה להתלבש כמה שיותר ואת כל יתר הדברים לזרוק לים כדי להקל על העומס.
היה לי מזל שמשה ומיכאל תפקדו כמו שצריך כי אני לבד לא הייתי מסוגלת לכלום.
ההודעה השניה הייתה לרדת מהר לתוך האנייה מהסיפון כי האנגלים עולים לאוניה. כל אנשי הצוות החליפו מהר בגדים כאילו לפליטים והתערבבו בין הקהל שלנו כי האנגלים חיפשו את הצוות ולא אותנו.

דבר ראשון הם פיזרו גז מדמיע, ועם מקלות בידיים התחילו לחפש את אנשי הצוות אבל אף אחד לא רצה לגלות. לפני שהאנגלים עלו, אמרו לנו ברמקול דבר אחד חשוב: לא להיפרד, להחזיק ביחד.

האנגלים ליוו את האנייה עד לחיפה כי זה כבר לא היה רחוק. האנייה עצרה ואז אני הרגשתי כבר יותר טוב אבל מאוד חלשה, שם בנמל חיפה ירדנו ועמדנו בתור לאוניה אחרת שתביא אותנו חזרה לקפריסין, גברים לחוד ונשים לחוד.

ככה עמדנו בתור והאנגלים עשו שוב חיפושים עלינו ולקחו מאיתנו את הדברים האישיים. אפילו את הארנק מהכתף. התחלנו להיכנס לאוניה. עוד לא שכחתי את התלאות מהמחנות אז באו האנגלים שלא היו יותר טובים.

אני נכנסתי לאוניה ראשונה וכל הזמן חיפשתי את משה ומיכאל. האנשים הרגיעו אותי ואמרו עוד מעט עוד מעט.

אני במתח נוראי כי אמרו לנו לא להיפרד ופתאום אני לבד. בינתיים אני מרגישה שהאונייה זזה ואני מתחילה לבכות, איפה הם.

אומר לי איש הצוות שאני לא אדאג שהם יבואו עם אוניה אחרת אחרינו ושאנחנו בכיוון לקפריסין.

אל תשאלו אותי, כל הלילה בכיתי וכולם רצו להרגיע אותי. מבחינת בחילה היה לי הרבה יותר טוב אבל הפחד שלא ניפגש. אחרי לילה וחצי יום הגענו לקפריסין.

שוב בתור, שוב בודקים כל אחד אפילו שנשארנו בלי כלום ואפילו ללא מברשת שיניים.

לקחו אותנו במשאיות למקום שבו נגור. היו אלו כמה שורות של אוהלים קטנים. נזכרתי שמהקיבוץ יצאנו בחודשים יוני - יולי ובאוניה היינו בחג הסוכות. מה לומר לכם, שמיים, ארץ, אוהלים. זה הכל. היינו המומים ושאלנו אם זה אפשרי לחיות פה.

חיכו לנו שם מדריכים מארץ ישראל עם אוכל. נשאר לי בזיכרון הריבה והלחם. אני הייתי מאוד רעבה אבל דאגתי מתי הם יגיעו. בסוף היום הם הגיעו. אני שאלתי את המדריך איך אפשר לחיות פה והוא ענה לי שיש

פה פליטים כבר שנה וחצי. אני חשבתי איך עוברים במקום הזה 24 שעות.

אל תשאלו, גהינום חדש, רוחות בלילה והאוהל רועד חושבים שכל רגע הוא נופל. היינו 4 בנות בתוך האוהל. זו היתה שורה של בנות ולידינו שורה של בנים. לכל קבוצה היה את השורה שלה: אגודת ישראל לחוד, בית"ר לחוד, מזרחי לחוד והשומר הצעיר לחוד. הקימו חדר אוכל וכל יום כולם ביחד הלכו לאכול.

משה הפך לאפסנאי. מתחילים להתרגל לצרות האלה ונשארים בחיים. החורף התקרב, הגשמים העזים והבוץ הגדול מעל הנעליים. משה חלה וקיבל חום גבוה. בינתיים אנחנו לא יודעים כלום מהאחיות. ניסינו לברר דרך המדריכים על איזשהו קשר או כתובת להולנד ואולי פפי כבר כן יודעת.

יום אחד הביא לי המדריך מכתב מהולנד מפפי וממנחם ושם הם כותבים לנו שהיה להם קשר עם שרה ורחל. אז ירדה לנו אבן מהלב.

בינתיים מיכאל גר עם משה ואני עם הבנות. בלילה הינו צריכים לקרוא לבנים שיחזקו לנו את האוהל כי הוא עף ולא פעם אחת. ובינתיים התחלתי לנג'ז למשה שצריך להתחתן ואין טעם לחכות יותר.

היינו צריכים לחכות שמשה יבריא. בינתיים הגיעה פקודה שאת כל הצעירים מאוד והנשים ההרות לוקחים לישראל באופן חוקי.

לא פחות ולא יותר מיכאל ביניהם ואני שוב נשארת לבד. זה היה כמה שבועות לפני החתונה. לו משה היה בריא היינו עושים מהר, חופה אבל אי אפשר היה, עוד עגמת נפש.

שבוע ימים אסור היה לי להתראות אתו, הוא היה עומד בין השורות בקצה אחד ואני בקצה השני ועשינו שלום ממרחק גדול.

החתונה התקיימה בשלושים לראשון שנת 48 ביום חורף

גשום מאד. אנחנו מבקשים מאלוהים שלפחות בבוקר נוכל ללכת לחופה.
קבענו את החתונה ליום שישי בבוקר ובאמת ה' עזר ולא היה גשם. את החופה ערכנו בבוקר ובצהרים אכלנו עם כולם יחד בחדר האוכל. בליל שבת ושבת היו השבע ברכות.
הבנות סידרו לי איזה שמלה ארוכה לבנה וצעיף. הם מאוד מאוד השתדלו לשמח אותי כי הייתי מאוד עצובה שנשארתי לבד.

לילי ורוברט שטנצלר אח של ברודר היו שושבנים ועוד זוג אחד שטרן.
הם היו באותו מחנה עם החברה של בית"ר.
אחרי החתונה קיבלנו אוהל לשני זוגות.
זה היה אוהל סיירים קטן שהדפנות של האוהל היו בגובה 20 סמ' מאיתנו. החברים שלי עשו לנו ארוניות מארגזים של תפוזים והבנות תפרו לזה וילונות.
אוכל קיבלנו מהמטבח בוקר וערב. צהרים אכלנו בחדר אוכל. משה המשיך לעבוד במצרכים בחדר האוכל והיה לנו הרבה זמן אז הלכנו להרצאות וללימודים קצת.
עשינו עבודות יד: פרמנו מזרונים, זה היה מחוט אנגלי משובח ועשינו מפיות וכל מיני דברים.
מהשמיכות תפרו מעילים. היו צובעים את השמיכות צמר. זה היה צמר אנגלי טהור ושם נתנו את זה לחייטים והם תפרו מעילים.
תפרו למשה מעיל בצבע ירוק בקבוק וזה היה תפור יפה מאוד וחם מאוד, ממש נפלא.

עשו עסקאות עד שהיינו צריכים להחזיר את הציוד כשעזבנו את המחנות.

בארץ הייתה מלחמה קשה מאוד באותו זמן ואנחנו היינו יוצאים כל ערב למרכז לשמוע חדשות והיה מאוד מדכא. אימנו בחורים שלנו במחנה וחפרו מתחת לאדמה מנהרות ושם חיכתה להם אוניה והם נסעו לארץ ישראל. אבל הרבה מאוד נפלו במלחמה.

בינתיים הרגשתי רע מאוד כי נכנסתי להריון. לא אכלתי כלום, אפילו לא לחם. רק תפוח אדמה שהרתחתי במי מלח. הייתי מחליפה את מנת התפוזים שלי במנת תפוח אדמה. דבר אחד שמאוד רציתי לאכול זה עגבנייה אז השוחטים שיצאו לעיר הביאו לי משם עגבניות וזה היה המעדן בשבילי.

יום אחד הלכתי למטבח להביא אוכל למשה שלא הרגיש טוב והחזקתי את האוכל. מהריח של המרק התעלפתי. בינתיים החודשים עוברים ובחודש השמיני חשבו שיש לי לידה מוקדמת ולקחו אותי לבית חולים בתוך העיר בקפריסין.

בסוף נשארתי שם עד סוף הלידה כי הרופאים חשבו שאני בחודש התשיעי.

נשארתי שם גם כי סבלתי קצת מלחץ דם גבוה ושמרו עלי. רק אסרו עלי לאכול לחם כי בלחם יש מלח ואסור היה לי לאכול מלח.

הבטיחו לי שלפני הלידה יתנו לי שתי פרוסות לחם שיהיה לי כוח ללדת. ובאמת כך היה. אבל היו לי הרבה עליות וירידות במצבי רוח כי הרופאים

חשבו שאני כבר בחודש עשירי.

אלוהים עזר וילדתי את שלמה בשעה טובה בתאריך 19.12.48 אחרי כמה ימים שלחו אותי הביתה. בזמן שהייתי בבית חולים העבירו אותנו למחנה

אחר, למחנה 68 שם היו קראוונים. משה בא לקחת אותי. זה היה חורף קשה בלי חימום.

אין לי מספיק חלב, צרות צרורות. משה בעבודה ואני בבית יושבת ובוכה. הילד בוכה ואין לי יציאות, הייתי הכי מסכנה בעולם. בצד שני של הצריף גרו שלושה בחורים והם צעקו אלי: מה יש גברת ברקוביץ, למה את בוכה. אמרתי להם: רק תקראו למשה.

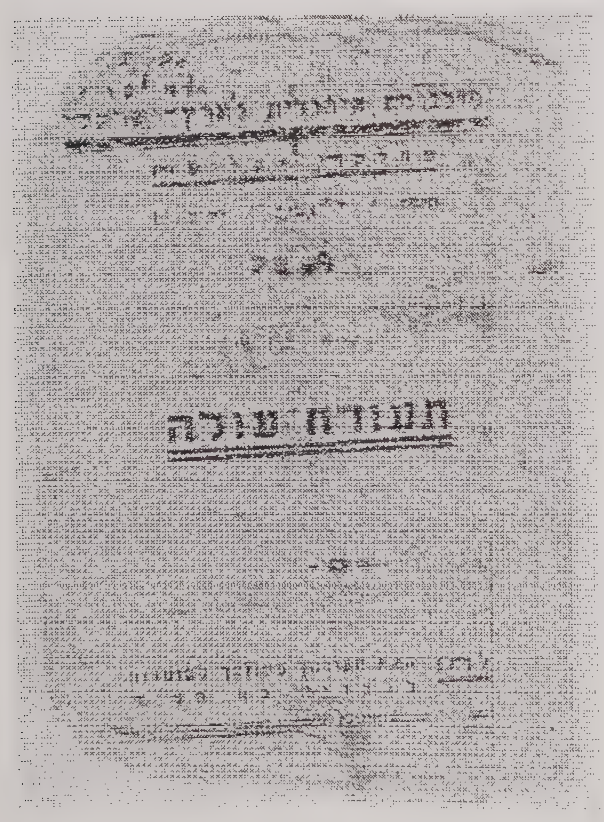
משה בא ולקח אותי למרפאה, שם נתנו לי תרופה וכדורים נגד החום ועשו לי חוקן. הבחורים שמרו על שלמה.

מהמרפאה ישר רצנו לבתי השימוש ושם כמובן היו צעקות עד השמיים, עד שאלוהים עזר לי.

פעם קיבלנו לקפריסין עשרה דולר מיוסף מיטיבון ז"ל ומאבא שלו. ועוד עשרה דולר היו לאבא עוד מהרשל שנתן לנו בבוקרשט. בעד הכסף הזה פחח עשה לנו תנור פח וקנינו אמבטיה קטנה ושנים שלושה סירים. עם הסירים האלה עוד הגעתי ארצה.

ככה יכולנו לחמם קצת את הצריפון ולייבש קצת חיתולים.

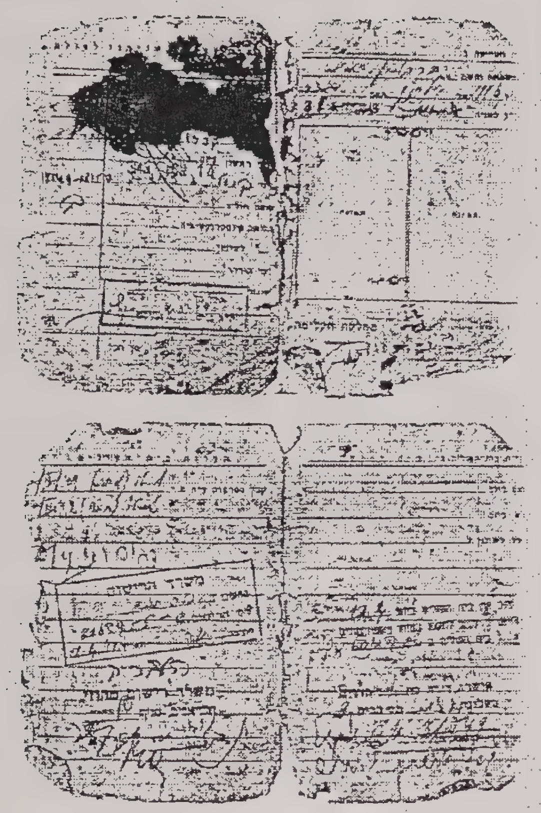
לא סיפרתי איך חגגנו ברחובות את הניצחון בארץ ישראל, השמחה הזאת היא בלתי נשכחת.

הגענו ארצה ב- 19.2.49, שוב באניית מסע. אבל אישתו של רוברט שטנצלר טיפלה בשלמה כל הדרך.

הביאו אותנו ישר לקריית-חיים על יד חיפה, שוב אוהלים. את הילדים אכלסו בתוך צריפים. שלמה היה אז בן ששה שבועות. כל בוקר היינו צריכים להיסחב עם אמבטיה וקערת מים כדי לרחוץ את הילדים ולהאכיל אותם.

אני פשוט הייתי על סף התמוטטות. הייתי ירודה גם במשקל וגם בכוחות.

וזה שהילד לא היה איתנו זה היה הכי קשה.
לילה אחד באו בריצה לקרוא לי שהילד מתפתל מכאבים והצריחות עד לב השמיים. לא פחות ולא יותר נתנו לו מנת אוכל של ילד בן שלושה חודשים.
אני התחלתי לבכות ולבקש מאלוהים שיתן לי מקום שאוכל להיות יחד עם הילד.
התארגנו כמה משפחות והתחלנו לחפש דרכים איך לצאת מהמקום הזה. הם באו ליפו ומשם הלכו לג׳בליה. שם מצאו בתוך רחוב של ערבים בית ספר ריק והם חזרו אלינו.
שכרנו רכב ויצאנו 4 משפחות לתוך בית הספר הזה, והגענו.
החורף היה קשה מאוד. באותו חודש אפילו ירד שלג. לשלמה היה חום ואנחנו ממש ברחוב. הגברים הלכו לעירייה לבקש מחסה עד שיסדרו משהו בבית הספר. הם אמרו: פה גרים משפחות עם 2-3 חדרים, אתם יכולים להיכנס ואף אחד לא יכול להוציא אתכם משם. אבל מי יעשה את זה?
בן ארבעת המשפחות האלה היה זוג שההורים שלהם גרו שם והם לקחו אותי ואת שלמה ללון אצלם עד שנוכל להיכנס. שלמה היה עם חום גבוה, הוא בכה כל הלילה ואני איתו, ואף אחד לא יכול היה לישון, חשבתי שזה הסוף שלי.
אחרי כל הגהינום שעברתי עד עכשיו לכל הפחות לו לא הייתי אחראית על תינוק.
למחרת כבר לא הלכתי לשם, נכנסתי לבית הספר הריק שקראו למקום הזה רחוב 60 עג׳מי

היו חמש כיתות וכל אחד לקח כיתה. החדר של הכיתה היה גדול מאוד, אולי 18 מ' אורך. עם חלונות גבוהים של כמה מטר הפונים לים. הים בחורף בלתי נסבל והרעש גדול. הרעש הזה עוד הסתובב לי בראש מהאנייה. מצאנו בחוץ איזה ערסל מברזל. לקחתי ממה שהיה לי וכיסיתי את שלמה במעיל של משה. לנו מצאנו קרשים בחצר ועשינו לנו משטח כזה לישון. אחרי שבוע שבועיים קיבלנו סוף סוף מזרון מהסוכנות. וככה התחילו החיים שלנו בארץ. מים היו רק בחוץ ליד השירותים.

כשעוד היינו במעברה שמענו שפפי הגיעה ארצה עם מנחם. אני לא זוכרת איך אבל קשרנו קשר ומנחם בא לבקר אותנו במעברה. אני בכלל לא הייתי מסוגלת להכיר אותו. הקול שלו השתנה וגם הגובה. הוא נהיה ממש גבר. ממנו כבר ידענו איפה מיכאל. גם הוא כבר קשר קשר איתנו.

אני לא זוכרת מי מהם, אני חושבת שפפי קנתה לי חלוק "אתא" כי ממש לא היה לי כלום. אז זאת היתה התלבושת.

בינתיים גם שרה הגיעה עם ברודר שהתחתנו באוסטריה. רק רחל נשארה באוסטריה בעיר זלצבורג, התחתנה שם ונסעה לארצות הברית. ככה שוב חזרנו להיות יחד. גם אלי וגם פישל רול חזרו ועוד הרבה מכרים. כל זה קרה בשנת 49 בחודש פברואר.

החיים היו קשים מאוד אבל העיקר שהיינו יחד עם הילד.

בגלל זה לא קיבלנו שום דירה מהסוכנות. מי שנשאר במעברה וחיכה בסבלנות קיבל אחר כך דירה מהסוכנות.

כשאני מסתכלת היום על הילדים שלכם ואני רואה שהם לא רוצים לאכול לחם של אתמול ועוד הרבה דברים כאלה, קשה לי להאמין שזה הכל היה עוד בדור הזה ולא מדובר על מאה שנה אחורה.

בשביל זה ילדים יקרים אל תאשימו אותנו שאנחנו לא מבינים אתכם. אתם בוודאי לא מבינים אותנו. כשאני לא יכולה לזרוק פרוסת לחם או לראות איך אתם מבזבזים מים, זה עושה לי צמרמורת. זה רק מזכיר לי איך נהרגו אנשים בשביל טיפת מים מזוהמים.

שאלוהים יעזור לכם ושאף פעם לא יחסר לכם כלום. אבל דבר חשוב תדעו, אנחנו שרדנו רק הודות לכך שלא היינו מפונקים, לא באוכל ולא

בשום עבודה קשה. תמיד ידענו להתמודד בכל המצבים. הודות לקשר המשפחתי בין האחים והאחיות שהחזיק אותנו.
תודה על ההקשבה שלכם. כתבתי את הדפים האלה רק בגלל שלחצתם עלי שאני אכתוב לכם מי אני , מאיפה אני ומה עבר עלי במשך השואה עד הגעתי ארצה.

תודה מיוחדת לאפרת על העזרה הגדולה שרק תודות לה יכולתי לעלות את זה על הכתב.

